

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1999

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐξοχώτατε κύριε Πρόεδρε τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συνεορτάζει μὲ τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Ἕλληνας τὴν ἐπέτειο τῆς ἐθνεγερσίας ποὺ ἐθεμελίωσε ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ μὲ τὴν δύναμη τῆς παραδόσεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστη.

Ὁ θούριος τοῦ Ρήγα, Μακκαριώτατε, ἔγινε τραγούδι καὶ δυναμικὸς παλμὸς ἀλλὰ καὶ σταθερὴ πίστη, ὅτι μόνο μὲ τὶς ἴδιες τῶν Ἑλλήνων τὶς δυνάμεις θὰ κακορθωθῇ ἡ ἀποτίναξη τῶν δεσμῶν τῆς βαρβαρότητος. Ἡ ἐλευθερία, ὡς ὑπέρτατη ἀξία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἦταν τὸ σταθερὸ ὄραμα τῶν Ἑλλήνων ἀνεπίδεκτη δὲ ἄλλης ἐρμηνείας πλὴν τῆς προστατευτικῆς σκιάς τῆς αἰματοβαμμένης Σημαίας καὶ τοῦ ἱεροῦ συμβόλου τοῦ Σταυροῦ.

Ἡ φλόγα ἡ ἑλληνικὴ ποὺ ἐφώτισε τότε ὀλόκληρο τὸν κόσμο, φωτίζει καὶ σήμερα τὰ μνήματα τῶν ἡρώων καὶ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα φωτεινὸ ἀστέρι γιὰ τὴν πορεία τοῦ Ἔθνους. Καὶ τὰ διδάγματα ἀπὸ τὴν μοναδικὴ αὐτὴ ἐποποιῖα ποὺ περικλείονται σὲ κάθε σελίδα τῆς τότε ἱστορίας μας εἶναι τόσα πολλὰ καὶ ποικιλόμορφα, ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπισημανθοῦν ἔστω καὶ μερικὰ. Θὰ περιορισθῶ σὲ δύο μόνον: ἀφ' ἑνὸς στὸν ὄρκο ποὺ ἀπαντᾷ στὰ διάφορα συνταγματικῆς μορφῆς ψηφίσματα ποὺ συνετάσσοντο κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἀγῶνος καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ Κρυφὸ Σχολεῖο.

Στὸν ἐνυπόγραφο ὄρκο «τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν πρὸς τὴν Πατρίδα» ἀπαντοῦν ἐξειδικευτικὲς διατυπώσεις μὲ ποικίλλουσες ἀποχρώσεις ὅπως: «Ὁρκιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ὑπερουσίου Τριάδος καὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πατρίδος νὰ βολεύσωμεν μὲ πίστιν καὶ εἰλικρίνειαν καὶ νὰ προβάλωμεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο συνέδριον μόνον τὰ συμφέροντα τῆ πατρίδι, χωρὶς ἰδιαίτερον συμφέρον κέρδους ἢ φιλοτιμίας ἢ φιλοδοξίας, ἐπικατάρτοι δέ, ἂν ἀπ' ἐναντίας πράξωμεν, καὶ τῆς πατρίδος ἀνάξειον). Καὶ μὲ διάφορη τῶν διακηρύξεων διατύπωση: «Ὁρκιζόμεθα... νὰ σκεπτόμεθα ἐν εἰλικρινείᾳ καθαρῶ καὶ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ, ἀδιαφοροῦντες περὶ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων μας καὶ φροντίζοντες περὶ μόνου τοῦ κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντος». Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο δίδαγμα πού σημαίνει: τὸν ἀμετάκλητο πλέον τερματισμὸ τῶν διχαστικῶν τάσεων ὅποιασδήποτε μορφῆς ἀπὸ ἐκεῖνες πού βαθύτατα τραυμάτισαν στὸ παρελθὸν τὴν μεγάλη πορεία τῆς πατρίδος μας. Καὶ τὸ δεύτερο δίδαγμα εἶναι: ἡ μεγάλη δύναμη τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ πού ἄμεσα συνδέεται μὲ τίς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους. Αὐτὸ τὸ συγκλονιστικὸ νόημα πού περικλείει ἡ εἰκόνα αὐτῆ μὲ τὸ φωτεινὸ κανδήλι, ἃς φωτίσει καὶ τώρα τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς — ἀπαλλαγμένους ἀπὸ συνδικαλιστικὰς νευρώσεις ἀλλὰ καὶ ἐνισχυμένους οἰκονομικὰ ἀπὸ τὸ Κράτος — ὥστε μαζὶ μὲ τοὺς γονεῖς, νὰ βρεθοῦν στὸ νέο πλέον Σχολεῖο ἀθόρυβα καὶ ἀπαλὰ κοντὰ στὴν ὁμορφὴ καὶ ἀμόλυνη παιδικὴ ἐλληνικὴ ψυχὴ καὶ νὰ τὴν προστατεύσουν ἀπ' τὰ σύγχρονα καταστρεπτικὰ ρεύματα μὲ τὴν σταδιακὴ ἐνστάλαξιν σ' αὐτὴ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, πού ἦταν βασικὸς τοῦ Γένους σκοπὸς καὶ ἀποτελεῖ ἱερὴ ἐπιταγὴ τῶν ἀθανάτων μας, πού ἐκφράζεται μὲ τὴν σημαντικὴ καὶ πάλι φράση τοῦ Ρήγγα: «Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ, μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη».

Εἶναι δεδομένη ἡ πίστις τῆς πατρίδος μας στὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, πού ἀποτελοῦν πλέον καὶ τὰ βασικὰ σύμβολα τῆς διαμορφουμένης ἐνιαίας Εὐρώ-

πης, και όχι εκείνης της Ευρώπης της εποχής της επαναστάσεως που ό τότε Πρόεδρος των 'Ηνωμένων Πολιτειών της 'Αμερικῆς Monroe χαρακτηρίζει, ότι «εργάζεται για να αποβῆ ἐστία του δεσποτισμοῦ, σὲ ἀντίθεση - ὡς ἔλεγε - με τὸ ἔργο ἡμῶν να καταστήσωμε τὸ ἡμισφαίριό μας ἔδρα τῆς ἐλευθερίας». Καὶ ἡ μὲν νέα Ευρώπη διακηρύσσει πλέον ὅτι εἶναι καὶ ἔδρα τῆς 'Ελευθερίας· ἡ δὲ σύγχρονη ὑπερδύναμη ἀφοῦ ἀναπολήσει ὅ,τι διεκήρυξε τότε ὁ Πρόεδρος της, ἔχει ἠθικὸ καθῆκον ἀλλὰ καὶ δικαιοκῆς μορφῆς ὑποχρέωση να διασφαλίσῃ, σὲ συνεργασία με τὴν νέα πλέον Ευρώπη, τὴν ὑπέρτατη αὐτῆ ἀξία κατὰ τρόπο ὥστε ἡ ἐννοιολογικὴ ἐξειδίκευση τῆς «ἐλευθερίας», ὡς πρὸς τὰ προστατευτικὰ κυρίως ὅρια αὐτῆς, να μὴν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐναλλασσόμενα καὶ σαθρὰ κριτήρια πολιτικῶν καὶ ὠφελιμιστικῶν σκοπιμοτήτων ὁποιασδήποτε μορφῆς καὶ εἶδους. Αὐτῆ ἡ θέση που ἀπορρέει ἐκ τῆς ιδέας του δικαίου ὡς αὐτοθεμελιουμένης ἀρχῆς, προσδιορίζει τὴν ὁμόθυμη πίστη μας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν θὰ βρεθῆ ἡ νέα τῶν 'Ελλήνων γενιὰ σὲ ἱστορικὴ στιγμή να ὑπερασπισθῆ τὰ ὅσια καὶ ἱερὰ με τοὺς αἰγαιοπελαγίτικους κυματισμοὺς τῆς γαλανόλευκης, τὶς εὐλογίες τῶν ἡρώων μας, καὶ τὴν βαθιὰ στὴν ὀρθοδοξία πίστη.

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Συναχθήκαμε στή γεραρή αὐτὴ Αἴθουσα κατὰ συμμόρφωση πρὸς τὴν παράδοση ἐπετειακοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐθνεγεροσίας τοῦ 1821. Καὶ εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἐπέτειος εὐκαιρία γιὰ εὐλαβικὴ ἀναπόληση καὶ γιὰ κριτικὸ ἀναλογισμὸ τῶν πεπραγμένων, τῶν παθημάτων καὶ τῶν πεπρωμένων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Ὁ πανηγυρικός αὐτὸς λόγος ἔχει πνευματικὸ ἔρεισμα τὴν παραδοχὴ τῆς ἀξίας τοῦ Ἔθνους στὰ γνήσια ὄριά της καὶ στὴ γόνιμη λειτουργία της, χωρὶς ἔωλες καὶ φρουδες ἀμφισβητήσεις της, ἀλλὰ καὶ δίχως ἐθνικιστικούς παροξυσμούς.

I

Ἡ παρουσία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους στὴν Ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι βαρῦτιμη καὶ ἀνεξίτηλη. Οἱ ἀπαρχές της εἶναι δυσεξιχνίαστες. Βέβαιο εἶναι ὅμως, ὅτι ἀρχαίῳθεν ὑπῆρξαν πολλοὶ ἄνθρωποι, ὁμόγλωσσοι τουλάχιστον, μὲ κοινὴ ὀνομασία («Ἕλληνες») καὶ μὲ συναίσθηση, ὅτι ἀποτελοῦν ἱστορικὴ ὄντοτητα ἰδιαίτερη, ἐκτεινόμενη μάλιστα καὶ πέραν ἀπὸ τὴν ἐδραία γεωγραφικὴ τοποθεσία τῆς ζωῆς τους, μὲ τὴν εὐτολμὴ ἀνὰ τὴν Οἰκουμένη διασπορὰ πολλῶν ἀπὸ αὐτούς. Βέβαιο ἐπίσης εἶναι, ὅτι μὲ τὴν μοναδικὰ βαρῦτιμη πνευματικὴ μεγαλοουργία τῶν πρωτοπόρων Ἑλλήνων ἐπιτεύχθηκε ἡ χειραγώγηση μεγάλου μέρους τῆς ἀνθρωπότητας πρὸς τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ ἠθικῆς δουλεῖας καὶ πνευματικῆς ἐμπλοκῆς, σύμφυτες μὲ στοιχεῖα προελληνικῶν «πολιτισμῶν». Ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἐπιτελέσθηκε ἡ ἐξόρμηση τοῦ ἀνθρώπινου λογισμοῦ πρὸς τὴν αὐτοδύναμη καὶ ἀνεμπόδιστη λειτουργία του, ὥστε ν' ἀποκτήσει ὁ ἄνθρωπος κριτικὰ θεμελιωμένη αὐτοσυνειδησία καὶ ἱκανότητα κριτικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου, καθὼς καὶ αὐτονομοθεσία ρυθμιστικὴ τῆς ζωῆς του. Αὐτὸ ἐνεῖχε ἡ δημιουργία τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, καθὼς καὶ ἡ σύνδρομὴ της θέσπιση

τῆς δημοκρατίας¹. Ἀνεξίτηλα, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τῆ Βίβλο τῆς Ἱστορίας εἶναι πολεμικὰ τῶν Ἑλλήνων κατορθώματα, κρίσιμα γιὰ τὴν περίσωση τῆς ἐλευθερίας μεγάλου μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐνῶ ἄσβηστη παρέμεινε ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἡ ἀκτινοβολία τῆς καλλιτεχνικῆς μεγαλουργίας τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἐδραία γεωγραφικὴ τοποθεσία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, γύρω ἀπὸ κλειστὴ μᾶλλον περιοχὴ τῆς Μεσογείου, στὴ νοτιο-ανατολικὴ ἄκρη τῆς Εὐρώπης καὶ στὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς Ἀσίας, καὶ ὄχι σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ, εὐνόησε ἀρχαίῳθεν τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἐπικαταλλαγὴ τῶν πρωτοπόρων Ἑλλήνων μὲ τοὺς λαοὺς τῶν γειτονικῶν λαῶν τῶν τριῶν ἡπείρων, τὴν οἰκονομία τους καὶ τὸν ἄλλο πολιτισμὸ τους, ἐνῶ ἦταν ὑποανάπτυκτὴ ἀκόμη ἡ τεχνικὴ τῆς συγκοινωνίας. Ἐξ ἄλλου, ἐπηρέασε, προπάντων ἀρχικά, τὸν βίον καὶ τὸ ἦθος καὶ τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων τὸ πολύμορφο ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, καθὼς εἶναι χερσαῖο εἴτε θαλάσσιο, ἡπειρωτικὸ εἴτε νησιωτικὸ, πεδινὸ εἴτε ὄρεινὸ, εὐκρατο καὶ δύσβατο, εὐφορο καὶ ἄγονο, ἐνδοχώριο καὶ παράλιο. Ἡ μεγάλη αὐτὴ ποικιλία τοῦ ἐδάφους, ὅπως καὶ ἡ κατάτμησή του, ἀλλὰ καὶ τὸ κλίμα τῆς χώρας, εἶχαν κάπως συμβάλει καὶ στὸν πολυκρατισμὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Πλάτων ἐξάγει, ὡς αἰτία κείρια τῆς φιλομάθειας, δηλαδὴ τῆς πρὸς τὴν καθαρὴ γνῶση ροπῆς τῶν Ἑλλήνων, τὴν ἰδιομορφία τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου των (*Πολιτεία* 435e, *Νόμοι* 747a). Ἡ θέση ὅμως τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτοῦ χώρου συνιστοῦσε καὶ γεωπολιτικὴ δυστοπία γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, καθὼς τὸν καθιστοῦσε ἀντικείμενο τῆς βουλιμίας παντοίων ξένων λαῶν καὶ προκαλοῦσε τὶς ἐπιδρομὰς τους ἢ τὶς πιέσεις τους. Καὶ βαρύνει πολὺ ἕως καὶ σήμερα τὰ πεπωμένα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ γεωπολιτικὴ αὐτὴ δυστοπία, παρὰ τὰ σύνδρομά της γεωπολιτικὰ πλεονεκτήματα.

Ἡ ἐθνικὴ αὐτοσυνειδησία τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἡ κοινὴ τους πεποίθηση, ὅτι ἀποτελοῦν ἐνιαία ἐθνικὴ ὄντοτητα παρὰ τὴν ἀνυπαρξία

1. Κωνσταντίνου Ι. Δεσποτόπουλου, *Ἑλληνικά*, 1998, σελ. 18-19, 89-92.

κρατικῆς τους ἐνότητας, ἦταν κάτι δεδομένο, σὰν αὐτονόητο, πολὺ πρὶν ἤδη ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, καὶ βιωνόταν καθημερινὰ μὲ τὴν ὁμογλωσσία τους καὶ ὄχι μόνο μὲ αὐτήν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίστη κάπως στό, κατὰ Ἡροδότεια ἔκφραση, «ὄμαιμον», στηριγμένη καὶ ἀπὸ μυθικὴ γενεαλογία, ὑπῆρχαν καὶ ὑπενθύμιζαν τὴν ἐθνικὴ τους ἰδιαιτερότητα πανελλήνια καὶ ἀποκλειστικῶς ἑλληνικὰ ἰδρύματα καὶ θέσμια, ὅπως μαντεῖα καὶ ἀγῶνες² καὶ ὅ,τι παρόμοιο.

Καὶ ὑπῆρξε τόσο ἐντονη ἡ συναίσθηση τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἰδιαιτερότητας, ὥστε καὶ νὰ ἀποτολμηθεῖ πρὸς ἔξαρσὴ της ἡ ὀνομασία τῶν μὴ Ἑλλήνων συλλήβδην ὡς βαρβάρων.

Ἴδου ὅμως καὶ δύο χωρία τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ἡροδότου, ἄξια νὰ σχολιαστοῦν.

Τὸ πρῶτο χωρίο ἀποδίδει τὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τότε διάχυτη γνώμη, ὅτι «ἀπεκρίθη ἐκ παλαιτέρου τοῦ βαρβάρου ἔθνεος τὸ ἑλληνικόν, ἐὸν καὶ δεξιώτερον καὶ εὐηθείης ἡλιθίου ἀπηλλαγμένον μᾶλλον» (I, 60): ὅτι δηλαδὴ στὰ παλαιὰ χρόνια ἦταν οἱ λαοὶ ὅλοι βάρβαροι, ξεχώρισε ὅμως ἓνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Ἑλληνικός, προικισμένος καθὼς ἦταν μὲ ὑπέρτερες ἱκανότητες ὀρθοπραξίας («δεξιώτερον») ἢ καὶ ἀληθογνωσίας, καὶ προπάντων ἀπαλλαγμένος μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἡλίθια εὐηθεια τῶν ἀρχέγονων λαῶν, ὅπως ἴσως εἶναι ἡ προσήλωσή τους σὲ μαγικῆς πηγῆς προλήψεις καὶ τὰ ὅμοια.

Τὸ ἄλλο χωρίο μνημονεύει τὶς ἐγκωμιαστικὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, δηλώσεις τοῦ ἐξόριστου βασιλέα τῆς Σπάρτης Δημαράτου πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ξέρξη: «τῆ Ἑλλάδι πενίη μὲν ἀείκοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δ' ἔπακτός ἐστι, ἀπὸ τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ· τῆ διαχρεωμένη ἡ Ἑλλὰς τὴν τε πενίην ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην» (VII, 102). Οἱ λακωνικὲς αὐτὲς δηλώσεις τοῦ Δημαράτου γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἐνέχουν ὑμνητικὴ ἐρμηνεῖα τῆς κοινωνικο-πολιτικῆς της ἰδιαιτερότητας, καθὼς προβάλλουν ὡς βασικὴ ἀξία τῶν Ἑλλήνων, τὴν «ἀρετήν», διαπλα-

2. Ὅπ. ἀν., σελ. 175 κ.έξ.

σμένη με συλλειτουργία τῆς «σοφίης» καὶ τῆς νομοκρατίας, καὶ ἀποτελεσματικὴ γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῆς γεωοικονομικὰ ἐξηγήσιμης «πενίης» των καὶ γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς ὑπαγωγῆς των ὑπὸ ἐξουσία δεσποτικῆ. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐπιγραμματικὲς αὐτὲς δηλώσεις προϋποθέτουν καὶ ὑποσημαίνουν τὴν Ἑλλάδα ὡς ἱστορικὰ δεδομένη ἐθνικὴ ὄντοτητα ἐνιαία.

*
* *

Ἡ «σοφίη» τῶν Ἑλλήνων, ἡ προβλημένη ἀπὸ τὸν Δημόκρατον ὡς ἕτερος παράγων τῆς οἰκείας τους «ἀρετῆς», ὑπῆρξε πράγματι ἐπιτευγμα πρωτοπόρων Ἑλλήνων καὶ ἀγλαΐσμα ὄλων τῶν Ἑλλήνων. Ὑπενθυμίζω τὸν σεβασμὸ τους πρὸς τὰ περιεκτικὰ «σοφίης» πανελληνία ἔπη τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἄλλων ποιητῶν, καθὼς καὶ τὴν ἀναγόρευση τῶν «Ἑπτὰ Σοφῶν τῆς Ἑλλάδος», ἡρώων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἠθικο-πνευματικῶν ταγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἀλλὰ ἡ πολυθρύλητη αὐτὴ «σοφίη» καὶ ἡ φερόμενη ὡς συνοδευτικὴ τῆς νομοκρατίας, δὲν προσδιόρισαν καίρια τὴν πολιτικὴ δράση τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τὸ φρόνημα καὶ τὶς προσπάθειες ρητόρων ἢ καὶ ὀλίγων πολιτικῶν, δὲν κατορθώθηκε νὰ ὑπάρξει ἀδιάπτωτη πολιτικὴ συνοχὴ ἢ καὶ ἀπλῶς πολιτικὴ σύμπνοια τῶν Ἑλλήνων, ἕως καὶ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ τέταρτου αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ. Ἐδέγησε καὶ τότε νὰ παρέμβει μὲ τὴν ἰσχὺ τῶν ὄπλων ἡ βόρειος Ἑλλάς ὑπὸ τὸν βασιλέα Φίλιππον, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ τότε μόνον καθολικὴ σχεδὸν συμμαχία τῶν Ἑλλήνων, «πλὴν Λακεδαιμονίων», καὶ ὄχι μόνον αὐτῶν, καὶ νὰ ἐπακολουθήσει ἐπὶ δεκατέσσερα χρόνια ἡ κοσμοϊστορικῆς σημασίας μεγαλοεργία τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ὑπενθυμίζω: Παρὰ τὴν ὑψωμένη σὲ ἱστορικὸ θρύλο πανεθνικὴ σχεδὸν συμμαχία γιὰ τὴν ἐπὶ Τροίαν ἐκστρατεία, δὲν ὑπῆρξε ἀποτελεσματικὴ βοήθεια τῶν δυτικῶν τοῦ Αἰγαίου Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἑλληγες τῆς Ἰωνίας, ἀγωνιζόμενους ἐναντίον τῶν Περσῶν, ὀλίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ ὁλόκληρη ἐξαιετία ἡρωϊκόν,

ἀπελευθερωτικόν, ἀγώνα, θλιβερά παρχμελημένο στην ιστορική μνήμη τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Μόλις ὀλίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τῆ μάχη τοῦ Μαραθῶνος ὑπῆρξε ἡ τρισέβδοξη συμμαχία τῶν δυτικῶν τοῦ Αἰγαίου Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τότε ὄχι καθολική, πρὸς ἀπόκρουση τῶν Περσῶν, μὲ συνέπεια ἐξ ἄλλου καίρια γιὰ τὴν τύχη τῆς Εὐρώπης. Ἐπὶ αἰῶνες πρὶν, ἀλλὰ καὶ ὕστερα, συνέβαιναν πολὺ συχνὰ πόλεμοι τοπικοὶ μεταξὺ ἐλληνικῶν πόλεων εἴτε συνασπισμῶν πόλεων, ἐνῶ καὶ ταλάνισαν ὀλέθρια τὴν Ἑλλάδα, ὀλόκληρη σχεδόν, οἱ δύο μεγάλοι ἐνδοελληνικοὶ πόλεμοι, ὁ Δηλάντιος καὶ ὁ Πελοποννησιακός. Τὴν ἀξιοθρήνητη αὐτὴν ιστορική πραγματικότητα ἐκφράζει κάπως, μὲ ἀμετρη ἔνταση καὶ δογματική γενίκευση, ὁ «Κλεινίας» τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος *Νόμοι*, ὅταν διακηρύσσει: «πόλεμος αἰεὶ πᾶσιν διὰ βίου συνεχῆς ἐστί, πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις... ἦν γὰρ καλοῦσιν οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πάσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις αἰεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι» (625e, 626a). Ἡ πολεμολογία, ἡ ἐκφρασμένη ἀπὸ ἓνα πρόσωπο διαλόγου τοῦ Πλάτωνος, ἀντικρουμένη³ ἐξ ἄλλου στὸν ἴδιον διάλογο ἀπὸ τὸν «Ἀθηναῖον ξένον», προλαμβάνει καὶ ὑπερβάλλει τὸ διάσημο ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα δόγμα τοῦ Clausewitz.

Ἐξ ἄλλου, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν ὑπῆρχαν ἀντιθέσεις καὶ συνέβαιναν συγκρούσεις, μὲ κυμαινομένη ἔνταση κατὰ περιοχὲς καὶ περιόδους, ὅ,τι ὀνομάζεται σὲ νεωτερικὴ γλώσσα «ταξικὲς» ἀντιθέσεις καὶ συγκρούσεις. Ὁ Πλάτων, ἀναφερόμενος στὴν ιστορική τότε πραγματικότητα, ἔγραφε: «ἐκάστη γὰρ αὐτῶν πόλεις εἰσὶ πάμπολλαι, ἀλλ' οὐ πόλις... Δύο μὲν... πολεμία ἀλλήλαις, ἡ μὲν πενήτων, ἡ δὲ πλουσίων τούτων δ' ἐν ἑκατέρᾳ πάνυ πολλὰ» (422e-423a). Εἴκοσι δύο αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Μάρξ, ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς ταξικὴ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, μάλιστα ὡς διασπασμένη πρῶτιστα σὲ δύο τάξεις, τῶν «πενήτων» καὶ τῶν «πλουσίων», καὶ

3. Κ. Δεσποτόπουλου, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, 1980², σελ. 32-34.

περαιτέρω τὴν κάθε μίαν ἀπὸ αὐτὲς σὲ πολλὲς μικρότερες. Καὶ εἰδικά, ὅταν περιγράφει τὴν «ὀλιγαρχίαν», τονίζει πάλιν «τὸ μὴ μίαν, ἀλλὰ δύο εἶναι ἀνάγκη τὴν τοιαύτην πόλιν, τὴν μὲν πενήτων, τὴν δὲ πλουσίων, οἰκοῦντας ἐν τῷ αὐτῷ, ἀεὶ ἐπιβουλευόντας ἀλλήλοις» (551 a)⁴.

Ἐπὶ ἤρξε, λοιπόν, ἡ Ἑλλάς, στοὺς αἰῶνες προπάντων ἕκτο, πέμπτο καὶ τέταρτο π.Χ., μὲ τὸν κοινωνικο-πολιτικὸ βίον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ μὲ τὸ ἐπινοητικὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν καὶ νομοθετῶν, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα, τὸ μέγα κοινωνικο-πολιτικὸ ἐργαστήρι τῆς ἀνθρωπότητας, ὅπου ἐπλάσθησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ τύποι τῶν πολιτευμάτων καὶ διαμορφώθηκαν οἱ πλεῖστες μορφές τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Οἱ ἐνδο-ἐλληνικοὶ ἀνταγωνισμοὶ καὶ πόλεμοι, προπάντων μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων, εἶχαν καὶ τὴν οἰκτρὴν συνέπεια νὰ προδοθοῦν ἀπὸ τοὺς Σπαρτιαῖτες οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ νὰ ἐκχωρηθοῦν μὲ τὴν Ἀνταλκίδειο συνθήκη εἰρήνης στὴν ἐπικυριαρχία τῶν Περσῶν.

Τὸ ἐθνικὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε τεθεῖ στὸν ἕκτο ἤδη π.Χ. αἰῶνα. Ὁ Βίας ὁ Πριηνεύς, ἓνας τῶν «ἐπτὰ σοφῶν» τῆς Ἑλλάδος, ἔκρινε, ὅτι ἐφεξῆς ἡ πολιτοστρατιωτικὴ πίεση ἀπὸ τὴν ἐνδοχώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δυσχεραίνει κρίσιμα τὴν παραμονὴ τῶν Ἑλλήνων στὰ Μικρασιατικὰ παράλια, καὶ εἰσηγήθηκε συνολικὴ ἀναχώρηση τῶν Ἰώνων μὲ τὸν ἰσχυρὸ στόλο τους, καὶ ἀποικισμό τῆς Σαρδηνίας στὸ σύνολό της, ὥστε νὰ ὑπάρξει ἐκεῖ ἄλλη Ἰωνία, μὲ θαλάσσια μόνον σύνορα, δεκτικὰ προστασίας ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸ στόλο τους ἐναντίον ὅποιος ξένης ἐπιβουλῆς. Τὸ παράτολμο αὐτὸ σχέδιο συνολικοῦ ἐκπατρισμοῦ τῶν Ἰώνων δὲν πραγματώθηκε, ὅπως ἐπίσης δὲν πραγματώθηκε ὅ,τι παρόμοιο, ὕστερ' ἀπὸ τὴ νίκη τῶν Ἑλλήνων στὴ Μυκάλῃ, πρότεινε στοὺς Ἰωνες ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σπαρτιατῶν Λεωτυχίδας. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀθηναίων Ξάνθιππος, ὁ πατέ-

4. Ὁπ. ἀν., σελ. 151.

ρας τοῦ Περικλέους, ἀντέδρασε καὶ ὑποσχέθηκε στοὺς Ἴωνες ἀμέριστη πάγια συμπαράσταση τῶν Ἀθηναίων. Μετὰ ὀλίγες δεκαετίες μάλιστα ὁ Περικλῆς, ὕστερα καὶ ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ Κίμωνος ἐπὶ τῶν Περσῶν, ἐπέτυχε νὰ κατοχυρώσει καὶ μὲ συνθήκη τὴν ἐλευθερία τῶν Ἰώνων.

Μετὰ ἥμισυ αἰῶνα καὶ πλέον, πρὶν ἐπισυμβεῖ τὸ αἷσχος τῆς Ἀνταλκίδειας Εἰρήνης, εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐμπεδώσει τὸ καθεστῶς ἐλευθερίας τῶν Ἰώνων, ὁ στρατηγικώτατος καὶ μὲ πανελλήνιο φρόνημα βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος.

Ἄλλὰ τὸ ἀπελευθερωτικὸ τῶν Ἰώνων ἐγχείρημα τοῦ Ἀγησιλάου ἐδέησε νὰ διακοπεῖ, μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου ἐλληνικῶν πόλεων ἐναντίον τῆς Σπάρτης, καὶ τὸν ἐξαναγκασμὸ του νὰ ἐγκαταλείψει τοὺς Ἴωνες γιὰ νὰ σπεύσει πρὸς σωτηρία τῆς Σπάρτης. Ἐκδηλῆ εἶναι ἡ πικρία του γιὰ τὴ διακοπὴ τοῦ ἐθνικοῦ του ἔργου, στὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν διαταγὴ τῆς Κυβερνήσεως τῆς πατρίδας του νὰ ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Ἰωνία στὴ Λακωνία. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι τὸ κείμενό της, καθὼς μάλιστα καὶ διακηρύσσει τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπακοῆς τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ στὴν πολιτικὴ ἐξουσία: «Ἀγησίλαος τοῖς ἐφόροις χαίρειν· τὰν πολλὰν τὰς Ἀσίας κατεστρεψάμεθα καὶ τὼς βαρβάρως ἐλάσαμεν καὶ ἐν τᾷ Ἰωνίᾳ ὄπλα ἐποιήσαμεν πολλὰ· ἐπεὶ δὲ κέλεσθέ με κατὰ τὰν προθεσμίαν παραγίνεσθαι, ἔπομαι τᾷ ἐπιστολᾷ, σχεδὸν δ' αὐτὰν καὶ φθάσω· ἄρχω γὰρ οὐκ ἐμαυτῷ ἀρχάν, ἀλλὰ τᾷ πόλει καὶ τοῖς συμμάχοις· καὶ τότε ἄρχων ἀρχει ἀλαθέως κατὰ δίκαν, ὅταν καὶ ἄρχηται ὑπὸ τε νόμων καὶ ἐφόρων, ἢ οἷοι ἂν ἄλλοι ἐν πόλει ἀρχοντες ὄσιν» (Πλουτάρχου, *Ἀποφθέγματα Λακωνικά* 211bc).

Τὸ ματαιωμένο ἐθνικὸ ἔργο τοῦ Ἀγησιλάου στὴ Μικρὰν Ἀσία, εὐτύχησε νὰ πραγματοποιήσει ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀλέξανδρος. Ὅ,τι δὲν κατόρθωσε ἡ νότια Ἑλλάς μὲ τὸν Ἀγησίλαο, κατορθώθηκε ἀπὸ τὴν βόρειο Ἑλλάδα μὲ τὸν Ἀλέξανδρο, ἀναγνωρισμένο ἤδη ὡς ἀρχηγὸ τῆς συμμαχίας τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Ἀλέξανδρος, ὡς γνωστόν, δὲν περιορίσθηκε νὰ ἐμπεδώσει τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τῶν

Περσῶν, ἀλλά, μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐκστρατείας του καὶ τῆς πολιτικῆς του πολὺ πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑποκινούμενος καὶ ἀπὸ οὐτοπικὴ σχεδὸν πρόθεση γιὰ δημιουργία ὑπερεθνικῆς πολιτείας, συντελεστικῆς τῆς δικαιοσύνης, δημιούργησε τὶς κοινωνικὲς προϋποθέσεις γιὰ εὐρύτατη διακίνηση πρὸς ἀνατολὰς τῶν ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, καὶ ταυτόχρονα διαμόρφωσε, κατὰ διεύρυνση τῆς ιστορικῆς ὄντοτητας Ἑλλάδας, τὴν ιστορικὴ ὄντοτητα Ἑλληνισμός, ὅπως ὀνομάσθηκε στοὺς νεώτερους χρόνους. Καὶ ἀπὸ αὐτὸν κατάγονται πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἢ καὶ τῶν εὐρασιατικῶν λαῶν, ὑπαρκτὰ ἕως καὶ τὴν ἐποχὴ μας.

Ὑστερα ὅμως ἀπὸ τὸν θάνατο πρόωρα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ πολιτικὴ διάσπαση τῶν Ἑλλήνων χαρακτηρίζε πάλι τὴν ιστορικὴ πραγματικότητα, καὶ οἱ ἑλληνικὲς πόλεις εἴτε ὀμοσπονδίες πόλεων καὶ τὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια σπαράσσονται ἀπὸ συχνὲς πολεμικὲς μετὰξὺ τους συγκρούσεις. Καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ διάσπαση καὶ διάσπαση τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπερνικήθηκε οὔτε μὲ τὴν ἀπειλητικὴ ἐμφάνιση τῶν Ρωμαίων στὸν ιστορικὸν ὀρίζοντα. Μάλιστα καὶ συνέβη τὸ ἀντίθετο. Ἡ πολιτικὴ διάσπαση τῶν Ἑλλήνων προκάλεσε τὴν ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στὴν Ἑλλάδα, ὡς ρυθμιστῶν κάπως τῶν ἐνδο-ἑλληνικῶν ἀντιθέσεων, καὶ τελικὰ ἐπέφερε τὴν πολιτικὴ αὐτο-ὑποδούλωση τῶν Ἑλλήνων στοὺς Ρωμαίους.

Καὶ τότε ὅμως δὲν ἔπαυσε ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους στὴν ἐπιφάνεια τῆς Ἱστορίας. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος παρέμεινε μεγαλοδύναμη καὶ στοὺς αἰῶνες τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ συνέχισε νὰ λειτουργεῖ δραστικὰ ἐπὶ αἰῶνες πρὸς Δύση καὶ Ἀνατολή. Ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὰ κείμενα τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου ὀνομάσθηκαν *humanitates*, δηλαδὴ ἀγαθὰ παιδευτικά, διαπλαστικά πρὸς τὸν ἀνθρωπισμό. Ἡ πνευματικὴ μεγαλοργία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων καὶ ρητόρων καὶ ιστορικῶν συνέβαλε καίρια γιὰ τὴ συγκρότηση θεμελίων στερεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τουλάχιστον πολιτισμοῦ⁵.

5. Πρβλ. ὅ,τι ἔγραψε ὁ φιλοσοφημένος Ἰταλὸς ποιητὴς Leopardi (κατὰ μετάφραση Θερεϊανού): «Οἱ Ἑλληνες..., καθ' ἡν χρόνου στιγμήν ἐμελλόν νὰ περιέλθουν εἰς ζυγὸν βάρβαρον καὶ νὰ

Θετικό τεκμήριο τῆς καίριας αὐτῆς συμβολῆς εἶναι ἡ χρήση ἕως σήμερα ἐλληνικῶν στῆ ρίζα λέξεων ἀπὸ σχεδὸν ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, καὶ ὄχι μόνο αὐτῆς, γιὰ τὴν ἔκφραση τῶν σπουδαιότερων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἰδοὺ ὀλίγες: φιλοσοφία, λογική, θεωρία, μεταφυσική, μέθοδος, σύστημα, φυσική, πολιτική, μουσική, θέατρο, ἠθική, γραμματική, ἀριθμητική, γεωμετρία, ἱστορία, δημοκρατία καὶ τόσες ἄλλες, ἰδιαίτερα στὴν ἱατρικὴ ὀρολογία. Καὶ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ἔξοχη αὐτὴ κατὰ ἔκφραση Ἰσχυροῦ Ἱστορικοῦ «μουσικώτατη καὶ γονιμώτατη γλῶσσα ποὺ δίνει κορμὶ στὶς φιλοσοφικὰς ἀφαιρέσεις καὶ ψυχῆ στὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων», ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνες ἡ γλῶσσα τῶν πνευματικῶν ταγῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ ἡ ἀστείρευτη πηγὴ λέξεων πολυτιμων γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῶν ἐθνικῶν τους γλωσσῶν.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε τόσο ἰσχυρὸ καὶ ἡ θέρμη τῆς ἱστορικῆς αἰγλης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους τόσο ἔντονη, ὥστε οὔτε ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας οὔτε ἡ μεγάλη γεωγραφικὴ διασπορά, ἴσχυσαν γιὰ νὰ χαθεῖ καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτοσυνειδησία εἶτε νοσταλγία τῶν Ἑλλήνων. Γνώριμα καὶ συγκινητικὰ εἶναι τὰ φαινόμενα, στοὺς Νεώτερους χρόνους, ἀλλὰ ἕως καὶ τὴν ἐποχὴ μας, τῶν μὴ ἐλληνόγλωσσων, διασπαρμένων μεταξὺ λαῶν ξένων, εὐλαβικὰ συνειδητῶν Ἑλλήνων. Ἐκφραστικώτατα ὅμως κατ' ἔξοχὴν εἶναι ὅσα γράφει γύρω στὰ 200 μ.Χ. ὁ Ἀθήναιος (ΙΑ 6322), εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ποσειδωνιάτες, ἀποκομμένους ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ ἔθιμα καὶ ἥθη, χωρὶς ὅμως ἡ λήθη νὰ θριαμβεύσει ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ ρίζα τους: «Ποσειδωνιάταις τοῖς ἐν τῷ Τυρρηνικῷ κόλπῳ κατοικοῦσιν συνέβη τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς Ἑλλησιν οὔσιν ἐκβεβαρβαρῶσθαι Τυρρηνοῖς (ἢ Ρωμαίοις) γεγονόσι καὶ τὴν τε φωνὴν μεταβεβληκέναι τὰ τε λοιπὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἄγειν δὲ μίαν τινὰ αὐτοὺς τῶν ἑορτῶν τῶν ἐλληνικῶν ἔτι καὶ νῦν, ἐν ᾗ συνιόντες ἀναμιμνήσκονταί τῶν ἀρχαίων ἐκεί-

ἀποβάλλωσιν ὄνομα καὶ ὑπαρξίν, ἀνέπεμψαν τὴν ἐσχάτην λάμπην σβεννυμένης φλογός... Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν, φεύγοντες τῆς πατρίδος τὸν ὕλεθρον, ἐγένοντο αὐθις πνευματικοὶ τῆς Εὐρώπης κηδεμόνες».

νων ὀνομάτων τε καὶ νομίμων καὶ ἀπολοφωράμενοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποδακρύσαντες ἀπέρχονται». Οἱ συγκινητικὲς αὐτές, δραματικὲς, ἐκδηλώσεις ὑποσημαίνουν τὸ μέγα συναισθηματικὸ βᾶθος τοῦ ἔθνικοῦ τῶν Ἑλλήνων φρονήματος.

Καὶ προσέλαβε τὸ ἔθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων κάτι σὰν ἀφοσίωση καταλυτικὴ στὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ συγκλονιστικὸ μήνυμα «εἰ μὴ πόλις» ἀποτυπώθηκε βαθιὰ στὶς συνειδήσεις τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, καὶ μὲ τὰ σύνδρομά του συναισθήματα πόνου, ἀλληλεγγύης, ἐλπίδας, συνέβαλε ἰσχυρὰ στὴν ἠθικὴ συνοχὴ τοῦ ὑπόδουλου Γένους, συντηρημένη καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸν συμπαράστασιν τῆς Ὀρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ αἰῶνες, οἱ Ἕλληνες ὡς «ραγιαδες», ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, ἔζησαν μὲ τὴν κρυφὴ ἐπίγνωσιν ἐξάιτίας ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Γένους, ὁμολογῆς πρὸς τὴν ἀρχαία μεγαλουργία του, καὶ μὲ τὴν θερμουργὸν πίστιν γιὰ μελλοῦμενη ἀναγέννησιν τῆς ἐλεύθερης Πολιτείας του, καθὼς καὶ μὲ πρόθυμην διάθεσιν τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν τους σὲ κοινοτικὰ ἔργα φιλαλληλίας εἴτε γιὰ τὴ συντήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας.

II

Τοῦ μεγαλουργοῦ αὐτοῦ καὶ πολῦπαθου ἔθνους τὴν ἔγερσιν ἀπὸ τὴν κατάστασιν πολιτικῆς δουλείας ἐπιχείρησε ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία τὸ 1821. Οἱ ἀντικειμενικὲς περιστάσεις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἦσαν ἀπρόσφορες· καθὼς οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκὲς Ἐπικράτειες ἦσαν συνασπισμέναι μὲ σκοπὸν νὰ καταπνίξουν ὅποιαν ἐξέγερσιν τῶν λαῶν καθὼς ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε δυνάμεις ἑνοπλίας ἰσχυρότατες· καθὼς οἱ Ἕλληνες ἦσαν κατὰ πλειονότητα καὶ ἄοπλοι καὶ ἀστράτευτοι, ἀλλὰ καὶ διασπαρμέναι σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ στοιχεῖα πρόσφορα γιὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἔστω μικρότερης σπουδαιότητος· ὅπως οἱ κλεφταρματολοὶ καὶ οἱ ὀλίγοι στρα-

τευμένοι σὲ ξένους στρατούς Ἕλληνες, τὸ ἐξοπλισμένο ἐμπορικὸ ναυτικὸ, οἱ συμπαγεῖς ἐλληνικοὶ πληθυσμοὶ στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ στὰ νησιά, ἐνταγμένοι μάλιστα καὶ σὲ αὐτοδιοικούμενες κοινότητες, οἱ ὅχι ἄμοιροι στρατιωτικῆς ἀγωγῆς Σουλιῶτες καὶ Μανιάτες, ἢ κάποια οἰκονομικὴ ἀκμὴ ὀρισμένων περιοχῶν, ἰδιαίτερα τῆς Ὑδρας, τῆς καὶ αὐτοκυβέρνητης σχεδόν, ἢ σὲ κάποιο βαθμὸ αὐτοκυβερνησίᾳ τῆς Μάνης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόσταση Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, κάτι σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρὶν τὸν σιδηρόδρομο καὶ τὸ αὐτοκίνητο καὶ τὸ ἀεροπλάνο. Καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ πλέον ἡ εὐνοϊκὴ συγκυρία τῆς ἀνταρσίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνεργὸς παρουσία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια στὸ προσκήνιο τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς, ὡς κορυφαίου συμβούλου τοῦ Ρώσσου Αὐτοκράτορος γιὰ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία ὑπῆρξε ἀξιοθαύμαστη, ὡς μυστικὴ ἐταιρεία ἐθνικοῦ συναγερωῦ, καθὼς μὲ τὴ συνωμοτικὴ ἱκανότητα καὶ τὸν φλογερὸ πατριωτισμὸ τῶν μελῶν της, ἐπέτυχε μὲ παρρατολμία ὑπέρμετρη νὰ παρασύρει τὸ Ἔθνος πρὸς τὴν Ἐπανάσταση. Ἐξ ἄλλου καὶ ἀναγκάσθηκε ἀπὸ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων νὰ ἐπισπεύσει τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐθνεγερσίας, χωρὶς νὰ ἔχουν συμπληρωθεῖ οἱ καθορισμένες ἀπὸ τὸ Ἐπαναστατικὸ Σχέδιό της προϋποθέσεις. Ὁ Ἀρχηγὸς της Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἀφοῦ ἡ κἀθοδος τοῦ ἴδιου στὴν Πελοπόννησο εἶχε καταστεῖ ἀδύνατη, ἀποφάσισε καὶ ἀποτόλμησε νὰ κηρύξει τὴν ἀπελευθερωτικὴ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων στὴν πλησιόχωρη τῆς Ρωσίας Μολδαυία τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821⁶.

Συνεδρίαζαν στὸ Λαύμαχ τότε Ἡγεμόνες καὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιεπαναστατικῆς Πενταπλῆς Συμμαχίας τῶν Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Ἐπικρατειῶν, καὶ ὑπῆρχε ἄμεσος κίνδυνος μέγας ν' ἀποφασισθεῖ ἀπὸ αὐτοὺς ἐπέμβαση τῆς ἀντιεπαναστατικῆς εὐρωπαϊκῆς

6. Ἀλεξάνδρου Ι. Δεσποτοπούλου, *Μελέτες Πολιτικῆς Ἱστορίας*, 1989, σελ. 44-48.

Συμμαχίας ἐναντίον τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς μόλις ἀποφεύχθηκε μὲ τοὺς ἐπιδέξιους διπλωματικούς χειρισμοὺς τοῦ Καποδίστρια, κύριου τότε συμβούλου τοῦ ρώσσου Αὐτοκράτορος⁷. Ὅπως γράφει ὁ Σπηλιάδης, ὁ Καποδίστριας τότε κατόρθωσε «νά σώσει τὴν πατρίδα, ἐπαναστᾶσαν, διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ψήφου».

Ἡ ἐναρξὴ ὅμως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 στὴ Μολδοβλαχία καὶ μετὰ ἓνα μῆνα στὴν Πελοπόννησο, ἐνεῖχε καὶ ἄλλον κίνδυνο μέγιστο, ὄχι ἀπλῶς γιὰ τὴν ἐπιτυχία της, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔθνους. Στὴν ἀμέληση τοῦ κινδύνου αὐτοῦ προπάντων ἐγκριεῖται ἡ ἔσχατη παρατολίμια τῆς Φιλικῆς Ἐπαιρείας νὰ κηρύξει τὴν Ἐπανάσταση. Αὐτόματη συνέπεια τῆς ἐθνεγεροσύας, περιορισμένης σὲ ὀλίγες περιοχές, ἦταν νὰ βρεθεῖ σὲ κατάστασι δεινῆς ὀμηρείας τὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν μὴ ἐπαναστατημένων περιοχῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ ἡ ἀντίδρασι τοῦ Σουλτάνου ὑπῆρξε ἀγριώτατη. Ἀπόφασί του καὶ διαταγὴ του ὑπῆρξε ἡ ὀλικὴ ἐξόντωσι τῶν Ἑλλήνων. Εὐτυχῶς ὅμως τὸ ἠθικὸ σθένος δύο ἀνδρῶν ἀπέτρεψε τὴν ἐκτέλεσι τῆς ἀπάνθρωπης αὐτῆς διαταγῆς. Οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες ἦταν ὁ θρησκευτικὸς Ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων, Σεῖχουλισλάμης, Χατζῆ Χαλῆλ ἐφέντης, καὶ ὁ θρησκευτικὸς Ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Πέμπτος. Καὶ οἱ δύο ἐξοντώθηκν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Σεῖχουλισλάμης ἀρνήθηκε νὰ δώσει τὴν ἀπαραίτητη ἐγκρισή του γιὰ τὴν ἐκτέλεσι τῆς σουλτανικῆς διαταγῆς, μὲ δικαιολογία ὅτι ὁ σφαγιασμὸς ἀθῶων δὲν ἐπιτρέπεται ἀπὸ τὸ Κοράνι. Ὁ Πατριάρχης γιὰ νὰ στηρίξει τὸν Σεῖχουλισλάμη στὴν ἀρνησή του, μὲ παροχὴ ἀποδείξεων, καθὼς τοῦ ζήτησε, ὅτι ἀμέτοχοι στὴν Ἐπανάστασι, καὶ ἄρα ἀθῶοι, εἶναι οἱ Ἕλληνες στὸ μέγα πλῆθος τους, εἶχε τὴ σωφροσύνη καὶ τὴ γενναϊότητα νὰ συγκαλέσει τὴν Ἱερὰ Σύνοδο — ἀφοῦ πρὶν «κατὰ μόναν» διαλογίσθηκε «ἐν θλίψει» — καὶ νὰ

7. Ὁπ. ἀν., σελ. 15-17.

προβοῦν ὁμόφωνα σὲ ἀφορισμὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ «ἀφορισμὸς» αὐτὸς συνέβαλε καίρια, ὡς ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα στὴ διάθεση τοῦ Σεΐχουλισλάμη, ὥστε ν' ἀποτραπεῖ ἡ συνολικὴ ἐξόντωση τῶν Ἑλλήνων τῶν μὴ ἐπαναστατημένων περιοχῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶχε καμία ἐπενέργεια στὸ φρόνημα τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, καθὼς ἐμάντευαν τί ἐσκόπευε καὶ τί ἐσήμαινε, ἐνῶ καὶ διευκόλυνε τὰ διαβήματα καὶ τοῦ Ρώσου καὶ τοῦ Αὐστριακοῦ πρέσβευος γιὰ τὴν κατάπαυση τῆς σφαγῆς καὶ τῶν ἄλλων διωγμῶν Ἑλλήνων στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως καὶ στὴ Σμύρνη, στὴν Κύπρο καὶ ἄλλοῦ⁸.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Μολδαυία καὶ Βλαχία, ὕστερ' ἀπὸ ἡρωϊκώτατους πολύμηνους ἀγῶνες τῶν ἐπιλέκτων μεταξὺ τους, ἔληξαν μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ μὲ πράξεις ὑπέρτατης αὐτοθυσίας Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν. Παρὰ τὴ φαινόμενη ὁμως ἀποτυχία, ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων στὴ Μολδαυία καὶ Βλαχία, συνέβαλε πολύτιμα, ὡς ἀντιπερισπασμὸς παραπλανητικὸς τῶν Τούρκων, γιὰ νὰ ἐδραιωθεῖ στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ σὲ κάποια νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση⁹. Μὲ τὴν ἐντύπωση, ὅτι ὁ μικρὸς ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντη ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἦταν προπομπὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, ἡ Κυβέρνηση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κινητοποίησε πρὸς Μολδοβλαχία καὶ ὕστερα κράτησε γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Πρωτεύουσας μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάτες νὰ ἔχουν ἐναντίον τους ἀρχικά, στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, μόνο τὶς ἐπιτόπιες τουρκικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, ἐνῶ καὶ ἦταν μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἐμπλεγμένες ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Διαπράχθηκαν, στὸν εὐρύτερο ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀπὸ ἐπαναστάτες μὲ ἀλόγιστο ζῆλο, πολλὰ σφάλματα. Ἀποφασίσθηκαν ἐξεγέρσεις, τὸ 1821 καὶ τὸ 1822, σὲ περιοχὲς ἀπρόσφορες καὶ ἀπέφεραν τραγωδίες γιὰ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους των. Ὄνόματα ἐκφραστικὰ τῶν ἐθνικῶν

8. Ἀλεξ. Ι. Δεσποτοπούλου, Ἐφημερίδα «Ἡ Καθημερινή», 23.4.1997, σελ. 12.

9. Ἀλεξ. Ι. Δεσποτοπούλου, *Μελέτες Πολιτικῆς Ἱστορίας*, 1989, σελ. 52-54.

αὐτῶν δραμάτων: Πολύγυρος, Καρυές, Κασσάνδρα, Σιθωνία, Ἱεριστός, Μαδεμοχώρια, Νάουσα, Ὀλυμπος, Χίος καὶ ἄλλα.

Κατορθώθηκε ὅμως στὶς πλεῖστες περιοχὲς τοῦ νότιου προπάντων ἐλλαδικοῦ χώρου, ὅπου ὑστεροῦσαν πληθυσμιακὰ οἱ Τοῦρκοι, νὰ τελεσφορήσουν οἱ τοπικὲς ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ Μάρτιο ἕως Ἰούλιο 1821. Συνέβαλαν σ' αὐτὸ ἡ γενναία πρωτοβουλία καὶ ἡ ἐξαιρετὴ δεξιότης τῶν ἐπὶ τόπου ἀρχηγῶν, κατὰ κανόνα μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἡ πατριωτικὴ ἐξαρση μεγάλης μερίδας τοῦ λαοῦ, ἡ καὶ ἡ ἥρωικὴ αὐτοθυσία ὀρισμένων ἀρχιερέων καὶ προκρίτων. Ἐπιτεύχθηκε νὰ συγκροτήσουν οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάτες, πρὶν λήξει τὸ ἔτος 1821, τὴν Α' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ νὰ διακηρύξουν ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 («ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων»), «τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν» τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, μάλιστα καὶ νὰ ψηφίσουν ταυτόχρονα Σύνταγμα καὶ νὰ σχηματίσουν Κυβέρνηση.

Ὁ σκοπός, ὁ ἄμεσος, τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχε, ἤδη, συντελεσθεῖ: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἀποτελοῦσε ἀπὸ τὸ 1821 ἱστορικὸ γεγονός σπουδαιότατο, κρίσιμο γιὰ τὰ πεπωμένα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ προκλητικὸ γιὰ τὴ σύγχρονή της εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ καὶ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, γεγονός σπουδαῖο καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Εὐρώπης.

Ἡ τότε γενεὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀποδύθηκε τὸ 1821 σὲ ἀνελέητο ἐννεάχρονο¹⁰ πόλεμο, ποὺ διεξήγαγε μὲ καρτερία καὶ ἥρωισμό, καὶ ὑποβλήθηκε σὲ δοκιμασίες καὶ θυσίες τεράστιες: ἀπώλειες τοῦ ἐνὸς τρίτου ἀπὸ τὸν ἐνεργὸ πληθυσμὸ καὶ τῶν δύο τρίτων ἀπὸ τὸ πάγιο κεφάλαιο τῆς Χώρας· κατόρθωσε ὅμως νὰ κατακτήσει τελικὰ τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία, μὲ τὴν ἐνεργὸ ἐξ ἄλλου συμπαράσταση Ρωσσίας, Μεγάλης Βρετανίας καὶ Γαλλίας. Ἡ ἐνεργὸς αὐτὴ συμπαράσταση ἐνεῖχε ἀνατροπὴ τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς τῶν τριῶν αὐτῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης· καθὼς οἱ Δυνάμεις αὐτές, ἐνῶ ἦταν συνασπισμένες γιὰ

10. Ὁπ. ἀν., σελ. 63 κ.εξ.

τὴν καταστολὴ τῶν Ἐπαναστάσεων τῶν λαῶν, ὅμως ἀγωνίσθηκαν ἐνεργότατα γιὰ τὴν προστασία καὶ τὸ αἴσιο πέρας τῆς Ἐπαναστάσεως ἐνὸς λαοῦ. Μία ἐξήγηση τοῦ σκανδάλου εἶναι, ὅτι ὁ λαὸς αὐτὸς εἶχε τὴν ἠθικὴ ἐπικάλυψη τῆς θρησκευτικῆς ὁμοδοξίας γιὰ τοὺς Ρώσους, τῆς αἴγλης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μᾶλλον γιὰ τοὺς δύο δυτικούς συμμάχους.

Παρὰ τὴ Συνθήκῃ τῆς 6ης Ἰουλίου 1827 μεταξύ Ἀγγλίας, Ρωσσίας, Γαλλίας γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος καὶ παρὰ τὴ νυμαχία τοῦ Ναυαρίνου τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1827, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ὅταν ἔληγε τὸ ἔτος 1827, φαινόταν νὰ ἔχει ἐξαντλήσει τὶς δυνάμεις τῆς καὶ οἱ ἀπελευθερωμένους τὸ 1821 περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος εἴτε εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἴτε βρισκόνταν σὲ κατὰ-σταση διοικητικῆς παραλυσίας καὶ οἰκονομικῆς ἀθλιότητος. Εὐτύχησε ὅμως ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1828 ἡ ἐπαναστατημένη μικρὴ Ἑλλάς νὰ ἀποκτήσει Κυβερνήτη, ἐκλεγμένο ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευσι τῆς Τροιζῆνος, τὸν Ἰωάννην Καποδίστρια, τὸν ἀξιώτερο τότε πολιτικὸ τῆς Εὐρώπης.

Ἡ διακυβέρνηση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ὑπῆρξε σωστικὴ γιὰ τὸ Ἔθνος. Οὐδέποτε ἡ προσωπικὴ συμβολὴ ἐνὸς πολιτικοῦ ὑπῆρξε τόσο κρίσιμη εὐεργετικὴ γιὰ τὴν ὑπόστασι ἐνὸς κράτους καὶ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ λαοῦ του¹¹. Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο 1828 ἕως 3 Φεβρουαρίου 1830, ὅποτε ὑπογράφηκε τὸ Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου, καὶ ἀναγνωρίσθηκε ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία ὡς ἀνεξάρτητο κράτος, ὁ Κυβερνήτης ἀξιοποίησε τὸ διεθνὲς μέγα κῦρος του καὶ τὴν ἔξοχη διπλωματικὴ δεξιότητά του, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ ἄριστο δυνατὸ ἀποτέλεσμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως· ἐν τῷ μεταξύ κατόρθωσε νὰ ἐπιτελέσει ταχύρρυθμὴ ἀνοικοδόμησι καὶ ἀνασυγκρότησι, καὶ σὲ ἰκανὸ βαθμὸ ἀνάπτυξι τῆς κατερειπωμένης, μεστῆς ἀπὸ δυστυχία, Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε ἡ πολιτικὴ τοῦ Κυβερνήτη ἀξιοθαύμαστη καὶ στὸ πεδίο τῆς

11. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, *Ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας καὶ ἡ Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος*, 1954 (ἔκδ. Β', 1997).

διοικήσεως καὶ στὸ πεδίο τῆς οἰκονομίας καὶ στὸ πεδίο τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ στὸ πεδίο τῆς σχολικῆς παιδείας καὶ στὸ πεδίο τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ Ἑλλάς ἄρχισε νὰ γίνεται κράτος πρωτοπόρο.

Ἐνῶ προχωροῦσε ὅμως αἴσια ἡ ἀνασυγκρότηση καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς Χώρας, ἐπῆλθε ἡ πολιτικὴ τραγωδία καὶ τὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο ἀνακόπηκε βάρβαρα. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1831 ὁ ἐνάρετος καὶ ικανότατος Κυβερνήτης, ἀν καὶ περιβλημένος μὲ τὴν λατρεία τοῦ λαοῦ, δολοφονήθηκε βάνουσα. Καὶ ἡ Ἑλλάς ἀπορφανίσθηκε πολιτικά.

Ἔιχε ὅμως προλάβει ὁ Κυβερνήτης νὰ ἐδραιώσῃ τὴν Ἑλληνικὴ πολιτεία. Καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν κινεῖται ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἕκτοτε. Ἡ ἔκταση τοῦ ἐδάφους τῆς ἦταν πολὺ περιορισμένη, 47.516 τετρ. χλμ., καὶ περιλάμβανε μικρὸ μέρος μόνο τῶν ἐθνικῶν ἐδαφῶν: τὴν Πελοπόννησο, τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, τὴν Εὐβοία, τὶς Κυκλάδες, τὶς Σποράδες καὶ μερικὰ νησίδια. Τὸ μεγαλύτερο πλῆθος τῶν Ἑλλήνων ἔμειναν ὑπόδουλοι. Ἀπὸ τὰ πράγματα, λοιπόν, τὸ μικρὸ νέο κράτος ἦταν ἐπιφορτισμένο μὲ διπλὴ ἀποστολή: ἀνοικοδομητικὴ τῆς ἐρειπωμένης ἐλεύθερης Χώρας, καὶ ἀλυτρωτικὴ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Στὴν ἐκπλήρωση τῶν δύο αὐτῶν ἀντίρροπων μαῶλλον σκοπῶν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς κατευθύνθηκαν οἱ προσπάθειες καὶ ἀναλώθηκαν οἱ δυνάμεις τοῦ νέου κράτους ἐπὶ δεκαετίες πολλές¹². Ἔιχε ὅμως τὸ νέο κράτος, ἐξ ἄλλου, ὕστερα προπάντων ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίες, πολλαπλὴ συμπαράσταση καὶ ἰδιαίτερα οἰκονομικὴ, ἀπὸ τοὺς ἔξω τοῦ ἐδάφους τοῦ Ἑλλήνες, ἀπόδημους ἢ καὶ ὑπόδουλους, ἐνῶ καὶ ὑπεῖχε τὶς ἐπεμβάσεις τῶν ἐγγυητριῶν καὶ ἀσφαλιστικῶν τῶν συνόρων τοῦ «Προστατίδων» τριῶν «Δυνάμεων».

Ἐεκίνησε τὸ νέο κράτος, μετὰ καὶ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, ὡς βασιλείο μὲ ἀπολυταρχικὸ πολίτευμα καὶ μὲ βασιλέα μὴ Ἑλληνα, καὶ διαμορφώθηκαν τὰ ὄργανά του καὶ οἱ θεσμοὶ του ἀπὸ τοὺς ξένους συμβούλους τοῦ βασιλέως. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅμως ἐπέτυχε σύντομα

12. C. Despotopoulos, *Grèce*, 1973 (Nancy), σελ. 8.

νά βελτιώσει τὸ πολιτικὸ του καθεστώσ: μὲ τὴν ἐξέγερση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1843 ἐξανάγκασε τὸν βασιλέα νὰ προκηρύξει ἐκλογὰς καὶ ἡ ἀπότοκὴ τους Ἐθνοσυνέλευση θέσπισε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844, καί, ὕστερα, ὁ ἐκλογικὸς νόμος ἄμεση, καθολικὴ σχεδόν, μυστικὴ ψηφοφορία. Καί, μετὰ δέκα ὀκτὼ χρόνια, τὸ 1862, μὲ νέα ἐξέγερση ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐπέτυχε, ὥστε ἡ Ἑλλάς ν' ἀποκτήσει τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864, περιεκτικὸ θεσμῶν ἀπὸ τοὺς πιὸ δημοκρατικοὺς τῆς Εὐρώπης.

Ταυτόχρονα σχεδὸν συντελέσθηκε ἡ πρώτη αὔξηση τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν Ἑνωσι τῆς Ἑπτανήσου, ὕστερα καὶ ἀπὸ ἀγῶνες ἡπιας μᾶλλον μορφῆς τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς. Ἀντίθετα ὑπῆρξαν ἀτελέσφορες, καὶ προκάλεσαν μεγάλες δοκιμασίες καὶ θυσίες τῶν ἐλληνικῶν τοπικῶν πληθυσμῶν, οἱ ἐπαναστατικὲς ἐξεγέρσεις γιὰ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1841 τῆς Νότιας Θεσσαλίας καὶ τῆς Κρήτης, καὶ τὸ 1866 τῆς Κρήτης πάλι, παρὰ τὴν πανελλήνια συμπαράσταση, καὶ εἶχαν ἀντανακλάσεις διαταρακτικὲς τῆς πολιτικῆς τοῦ ἐλεύθερου κράτους.

Δεκαεπτὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἑνωσι τῆς Ἑπτανήσου, προσαρτήθηκε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1881 ἡ Θεσσαλία πλὴν Τυρνάβου καὶ ἀπὸ τὴν Ἡπειρο ἡ περιοχὴ τῆς Ἄρτας. Ἡ σωφροσύνη καὶ τὸ σθένος τοῦ Πρωθυπουργοῦ τότε Ἀλέξανδρου Κουμουندούρου¹³ ἀπέτρεψε τὴν ἐμπλοκὴ τῆς Ἑλλάδος σὲ καταστροφικὸ μὲ τὴν Τουρκία πόλεμο, καθὼς ὁ εὐψυχος αὐτὸς πολιτικὸς δὲν παρασύρθηκε ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς γύρω του πατριωτικῆς φωνασκίας νὰ μὴ δεχθεῖ τὰ προσφερόμενα ἐδάφη, ἀλλὰ νὰ ἐμμείνει στὴ διεκδίκηση καὶ ὀλόκληρης τῆς Ἡπείρου, ἔστω καὶ μὲ πολεμικὴ ἀναμέτρηση. Μετὰ δέκα ἕξι χρόνια, ὁ πολιτικὸς διάδοχος τοῦ Κουμουندούρου πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος τὸ 1897 δὲν ἀδιαφόρησε γιὰ τὶς πιέσεις τῆς ἄκριτης κοινῆς γνώμης καὶ ἀπὸ ἀλληλεγγύη πρὸς τὴν ἐπαναστατημένη πάλι Κρήτη κήρυξε τὸν πόλεμο τῆς Ἑλλάδος μόνης ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μὲ τὶς γνωστὲς οἰκτρὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα συνέπειες.

13. Ἀλεξ. Ι. Δεσποτοπούλου, *Μελέτες Πολιτικῆς Ἱστορίας*, 1989, σελ. 115-116.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος παρουσίαζε οἰκονομικὴ ἀκμή, ἀλλὰ καὶ πολιτιστικὴ, στὶς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Σμύρνη καὶ ἄλλες πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε συντελεσθεῖ ὅμως καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἐλεύθερης ἑλληνικῆς πολιτείας σημαντικὴ πρόοδος στὴν οἰκονομία, μὲ τὴ διανομὴ τῶν ἐθνικῶν γαιῶν στοὺς ἀκτῆμονες ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Κουμουندούρου τὸ 1871, καθὼς καὶ μὲ τὰ ἔργα συγκοινωνίας καὶ ἄλλα τῶν Κυβερνήσεων Τρικούπη, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὰ μέτρα τους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Χώρας· παρὰ τὴν περίφημη πτώχευση καὶ ὕστερα τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Διεθνoῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου.

Στὰ πρῶτα χρόνια τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἐνῶ ἡ Ἀγγλία ἔπαυσε νὰ εἶναι προσηλωμένη στὸ δόγμα τῆς ἐδαφικῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀκεραιότητος, ἡ ρωσικὴ διπλωματία ἐνθάρρυνε τὸν συνασπισμὸ τῶν ἄλλων πλὴν Ἑλλάδος χριστιανικῶν κρατῶν τῶν Βαλκανίων πρὸς ἐκβολὴ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Εὐτυχῶς γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἦταν πρωθυπουργὸς τότε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἡ ἀγχίνοια καὶ ἡ τόλμη του ἴσχυσαν, ὥστε νὰ ὑπερνικήσει τὶς προκαταλήψεις γιὰ τὸν «παραδοσιακὸ ἀπὸ αἰῶνων ἐχθρὸ» καὶ νὰ συνάψει μυστικὴ συμμαχία μὲ τὴ Βουλγαρία. Ἐπακολούθησαν οἱ νικηφόροι βαλκανικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ Ἑλλάς τὸ 1913 ἔφθασε ν' ἀποκτήσει νέα ἐδάφη μὲ πληθυσμοὺς ἑλληνικοὺς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἱστορικοὺς τίτλους τῆς σ' αὐτά: μέγα μέρος τῆς Ἡπείρου, μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας, τὴν Κρήτη καὶ τὰ νησιὰ τοῦ βόρειου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου.

Ἦταν ἡ ὥρα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ 1913, περισυλλογῆς σὲ εἰρηνικὴ ἐργασία, καὶ ὄχι μόνον χάριν τοῦ δοκιμασμένου ἀπὸ τοὺς πολέμους λαοῦ τῆς, ἢ καὶ γιὰ τὴν ἄσκηση κοινωνικῆς πολιτικῆς, βελτιωτικῆς τῶν ὄρων τῆς ζωῆς του. Ἀλλὰ ἡ ὥρα τῆς Ἱστορίας ἐσήμανε διαφορετικὰ, μάλιστα καὶ ἠχηρότατα.

Προοίμιον στὸν ἑλληνικὸ χῶρον τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου στὴν Εὐρώπη πολέμου, ὑπῆρξε ἡ δολοφονία τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου τοῦ Α', μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνῃ βασιλεὺς ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος, καὶ ἄρα βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος, ἡ σύζυγός του, ἀδελφὴ τοῦ Αὐτο-

κράτορος τῆς Γερμανίας, Σοφία· ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ Τοῦρκοι ἐπιδόθηκαν σέ διωγμούς τῶν Ἑλλήνων τῶν Μικρασιατικῶν παραλίων, σύμφωνα καί μέ ὑποδείξεις τῶν Γερμανῶν. Εἶχε προηγηθεῖ μόλις καί ἀποτύχει προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου γιά κάποια συνεννόηση Ἑλλάδος καί Τουρκίας, μέ συνομιλίες μυστικές Ἰωνος Δραγούμη καί Βεχῆπ Πασᾶ, αἰχμαλωτισμένου στά Γιάννινα, καί μέ ἀποστολή τοῦ Βεχῆπ Πασᾶ πρὸς συνάντηση τῶν Ἀρχηγῶν τῆς Τουρκίας.

Τὸν Αὐγούστο 1914 ξέσπασε ὁ πρῶτος μέγας πόλεμος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Καί αὐτόματα ἡ Ἑλλάς, βρέθηκε ἀντιμέτωπη στὸ καίριο πρόβλημα: Ἐπρεπε καί ἦταν δυνατὸν νὰ μείνει οὐδέτερη; Ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος πίστευε ὅτι ἔπρεπε γιά λόγους καί ἠθικῆς συνεπείας καί πολιτικοῦ πραγματισμοῦ νὰ μετάσχει στὸν πόλεμο ἡ Ἑλλάς, ἀλλὰ μέ ὀρισμένες προϋποθέσεις, ὑπὲρ τῆς συμμάχου τῆς Σερβίας καί τῶν τριῶν μεγάλων Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ὅμως καί οἱ περὶ αὐτὸν ἦταν ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας. Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ προκάλεσε καί σοβαρὴ πολιτικὴ ἀνωμαλία καί ὀξύτατο ἐθνικὸ διχασμό. Παρὰ ταῦτα ἡ Ἑλλάς συνέβαλε πολὺ ἀποτελεσματικὰ γιά τὴν αἴσια ἔκβαση τοῦ μεγάλου Πολέμου, σέ δύο φάσεις¹⁴.

Ἡ πρώτη φάση, ἀπὸ Αὐγούστο 1914 ἕως Ὀκτώβριο 1915, ἀφανῆς μᾶλλον, ἦταν διττὴ: Διατέθηκε ἀπὸ τὴν ἐπίσημα οὐδέτερη Ἑλλάδα, γιά τὸν ἐφοδιασμό τοῦ σερβικοῦ στρατοῦ σέ πολεμοφόδια, τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καί ὁ ἐλληνικὸς σιδηρόδρομος ἀπὸ Θεσσαλονίκη ἕως τὰ ἐλληνοσερβικὰ σύνορα. Δηλώθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅτι θὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἀν αὐτὴ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῆς Σερβίας. Καί μέ τοὺς δύο τρόπους αὐτοὺς συνέβαλε ἡ Ἑλλάς, ὥστε ἡ Σερβία νὰ κρατήσῃ τὴν ἀντίστασή της πρὸς Αὐστροουγγρούς καί Γερμανοὺς ἐπὶ δέκα τέσσερις μῆνες, καί ἄρα νὰ ἔχουν οἱ Κεντρικὲς Αὐτοκρατορίες καί τρίτο μέτωπο στοὺς πρῶτους κρίσιμους δέκα τέσσερις μῆνες

14. Ἀλεξ. Γ. Δεσποτοπούλου, *Ἡ Συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἔκβαση τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων*, 1996², σελ. 25-49.

τοῦ πολέμου, καθὼς καὶ νὰ μὴ ἔχουν τὰ πολλαπλὰ κέρδη γοήτρου καὶ ἄλλα, ὅσα θὰ τοὺς ἀπέφερε ἡ ραγδαία κατάρρευση τῆς Σερβίας ἀπὸ ἐπίθεση ἐναντίον της καὶ τῆς Βουλγαρίας εἴτε ἀπὸ ἔλλειψη ἐφοδιασμοῦ σὲ πολεμικὸ ὕλικό.

Ἡ δεύτερη φάση τῆς συμβολῆς τῆς Ἑλλάδος συντελέσθηκε μὲ τὴν εἴσοδο στὸν πόλεμο μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ 24 Νοεμβρίου 1916, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ 28 Ἰουνίου 1917. Μὲ τὴν ἐνεργότατο συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βαλκανικοῦ Μετώπου ἐπιτεύχθηκαν οἱ κρίσιμες νίκες ἐναντίον Γερμανῶν καὶ τῶν Συμμάχων τους. Συνέπεια τῶν νικῶν αὐτῶν ὑπῆρξε ἡ συνθηκολόγησις τῆς Βουλγαρίας στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1918 καὶ ὕστερα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὶς 30 Ὀκτωβρίου, τῆς Αὐστροουγγαρίας στὶς 3 Νοεμβρίου καὶ τῆς Γερμανίας στὶς 11 Νοεμβρίου 1918, καὶ ἡ ἐπίσπευση ἄρα τοῦ τερματισμοῦ τοῦ μεγάλου Πολέμου κατὰ πολλοὺς μῆνες¹⁵.

Μὲ τίς δύο αὐτὲς φάσεις τῆς συμμετοχῆς της, ἡ Ἑλλάς συνέβαλε στὴν αἴσια ὑπὲρ τῶν λαῶν καὶ τῶν ὑπόδουλων ἔθνῶν ἔκβαση τοῦ μεγάλου πολέμου, ἐνταγμένη ἐξἄλλου στὴ συμμαχία τῶν ἄλλοτε προστατίδων της Δυνάμεων καὶ τῆς ἰδιαίτερης συμμαχοῦ της Σερβίας, πιστὴ καὶ στὸ ἰδεῶδες τῆς ἐλευθερίας καὶ στὶς ὑπαγορεύσεις τῆς Ἱστορίας της.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ 1915, εἶχε ἡ Ἑλλάς χάσει τὴν εὐκαιρία νὰ προσφέρει πολύτιμη στοὺς ἐμπολέμους ὑπηρεσία πρὸς λήξιν τοῦ πολέμου, ἤδη ἀπὸ τὸ 1916, καὶ ταυτόχρονα τὴν εὐκαιρία ἐπίσης γιὰ τὴν ἐκπλήρωσις αἰτημάτων σπουδαίων τῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς της. Ἡ ἄρνησις τῆς Ἑλλάδος νὰ συμμετάσχει στὴν ἐκστρατεία γιὰ τὴν ἐκπόρθησι τῶν Δαρδανελλίων εἶχε συνέπεια τὴ μὴ ἐπιτυχία τῆς κρίσιμης αὐτῆς ἐκστρατείας, καὶ ἄρα τὸν μὴ ἐφοδιασμὸ τῆς Ρωσσίας μὲ ὅπλα γιὰ ἐνεργοποίησι τοῦ μεγάλου στρατιωτικοῦ δυναμικοῦ της, καθὼς καὶ τὴ μὴ ἀποκοπὴ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Αὐστροουγγαρία, ὥστε καὶ τὴν παράτασι τοῦ ἐνδο-ευρωπαϊκοῦ πολέμου ἕως

15. Ὁπ.ἀν., σελ. 49-54.

τὸ 1918, καὶ τὴν προξένηση ἀπὸ αὐτὴν ἀνυπολόγιστων καταστροφῶν σὲ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, καὶ προπάντων ἀπώλειαι τῆς ζωῆς ἑκατομμυρίων στρατιωτῶν καὶ τῶν δύο παρατάξεων, ἀλλὰ καὶ τὴ δημιουργίαν τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἔκσπαση μετὰ εἴκοσι χρόνια τοῦ δεύτερου παγκόσμιου σχεδὸν πολέμου. Καὶ ἡ ἄρνηση αὐτὴ συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος ἴσως δὲν θὰ εἶχε συμβεῖ, ἂν δὲν ἦταν βασίλισσα τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀδελφὴ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας.

Τὸ 1919, μὲ νωπούς τίτλους τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆ γενναία συμβολὴ τῆς γιὰ τὴν αἴσια ἔκβαση τοῦ πολέμου, ἐνῶ ἐξ ἄλλου διαλυόταν ἡ πολυεθνικὴ Αὐστροουγγρική Αὐτοκρατορία πρὸς σχηματισμὸ κρατῶν ἐθνικῶν τῶν ὑπ' αὐτὴν λαῶν, καὶ διαφαινόταν παρόμοια τύχη καὶ τῆς πολυεθνικῆς ἐπίσης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀποφασίσθηκε τὸ ἐθνικὸ τόλμημα νὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ ἡ περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ γνωστὴ ἀρχαίῳθεν ὡς Ἰωνία, γενέτειρα τῶν ἐπιφανέστερων στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, κατοικημένη κατὰ πλειονότητα καὶ στὸν αἰῶνα μας ἀπὸ Ἕλληνες, ὑποκειμένους καὶ σὲ διωγμοὺς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἐγχείρημα ἦταν ἐναρμονισμένον μὲ τὶς ἀπὸ γενεῶν πολλῶν προσδοκίαις τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰωνίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐμπνευστικὴ τῆς ἑλληνικῆς ἕως τότε πολιτικῆς Μεγάλῃ Ἰδέᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ἐμελλε ὅμως τὸ ἐθνικὸ τόλμημα τοῦ 1919 ν' ἀποβεῖ τὸ 1922 ἐθνικὴ τραγωδία, ἡ δευτέρη σὲ μέγεθος μετὰ ἐκείνην τοῦ 1453. Ὑπῆρξαν παλινωδίες καὶ προσδοκίαις τῶν ἀγνωμόνων Συμμάχων, ἀλλὰ προπάντων σφάλματα οἰκτρὰ τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς. Τὸ 1920 προτάχθηκε τὸ κομματικὸ συμφέρον ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ συμφέρον, καὶ μάλιστα κατίσχυσε ἡ κομματικὴ ἐμπάθεια εἰς βάρους τῶν ὑπαγορεύσεων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἐνῶ ἦταν ἐμπόλεμο ἀκόμη τὸ Ἔθνος.

Τὸν Αὐγούστο 1922 στὶς φλόγες τῆς Σμύρνης ἀποτεφρώθηκε, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐπὶ δεκαετίας ἐμπνευστικὴ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἀλυτρωτικῆς Μεγάλῃ Ἰδέᾳ. Πρὸ πάντων ὅμως ἔληξε τότε ὁ ἱστορικὸς χρόνος τῆς παρουσίας Ἑλλήνων στὴ Μικρὰν Ἀσίαν, χῶρο μεγαλουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ αἰῶνων. Πόση ἀνθρώπινη δυστυχία ὑπο-

σημαίνεται καὶ πόσο βαριὰ ἱστορικὴ ἀλήθεια σημαίνεται μετὰ τὴν ψυχρὴ αὐτὴ ἔκφραση γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συμφορὰ τοῦ 1922!

Ἴδου ὅμως καὶ ἡ παρήγορη ἀποψη τοῦ ἴδιου τραγικοῦ γεγονότος: Τὰ ξερριζωμένα βλαστάρια τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅσα ἐπέζησαν ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ περισώθηκαν ἀπὸ τὴ σφαγὴ, ρίζωσαν βαθιὰ στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα καὶ βλάστησαν θαλερὰ στὰ ἐδάφη της, καὶ πολλαπλὰ συνέβαλαν στὴν ἀνασύνταξιν καὶ θωράκισιν καὶ ρωμαλέα συγκρότησιν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐπὶ γεωπολιτικοῦ βάρους στερεοῦ ἕκτοτε, ὥστε καὶ νὰ ὑπάρξει τὸ 1940 ἡ Ἑλλὰς ἰκανὴ στρατιωτικὰ ν' ἀντιρροθμίσει τὴν πορείαν τῆς Ἱστορίας καὶ νὰ λυτρώσει ἀπὸ ὑποδούλωσιν ἐπικείμενη τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης — κάτι ἀδύνατον δίχως τὴν ἐποικοδομητικὴν ἀπὸ τὸ 1922 συσπείρωσιν τῶν Ἑλλήνων στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάδα.

Τὸ 1923, μετὰ τὴ συνθήκην τῆς Λωζάνης, ἀντιμετωπίσθησαν νηφάλια οἱ συνέπειες τοῦ ἔθνικοῦ ναυαγίου καὶ μετὰ τὴ λεγόμενὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν ἐπιτεύχθηκε ἡ ἐφεξῆς ὑπαρξὴ ἔθνικὰ ἐνιαίου, ὀλικὰ σχεδόν, πληθυσμοῦ τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Καὶ τὸ 1929, ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, δέκα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἔθνικὸν τόλμημα τοῦ 1919, ἐφτά χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν Καταστροφὴν τῆς ἑλληνικῆς Σμύρνης, ἀποτόλμησε νὰ συναγάγει τὸ πολιτικὸν συμπέρασμα τοῦ ἐκρίζωμοῦ τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ νὰ διακηρύξει καίρια μεταβολὴν τοῦ περιεχομένου τῆς Μεγάλης Ἰδέας τοῦ Ἔθνους: ὥστε ἀπὸ τότε ἡ μεγαλοσύνη τῆς πατρίδας νὰ προβάλλει στὴ συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ὡς συντελέσιμη ὄχι μετὰ πρόσκτησιν ἐδαφῶν, ἔστω πανάρχαια ἑλληνικῶν, ἀλλὰ μετὰ τὴν μεγαλουργίαν τῶν προικισμένων τέκνων της σὲ εἰρηνικὰ ἔργα ἐπιστήμης, γραμμάτων καὶ τεχνῶν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας καὶ μετὰ τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῆς κοινωνίας.

Τὸ εἰρηνικὸν αὐτὸ κήρυγμα, ὅμως, ἐκφρασμένο ἀπὸ τὸν πολέμαρχον Πρωθυπουργὸν τῆς περιόδου 1912-1920, δὲν ὑποδήλωνε καὶ δὲν ἐπέφερε ἠθικὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ Ἔθνους, καθὼς αὐτονόητο ἐνεῖχε τὸ παρα-

δοσιακό, ανένδοτο φρόνημα τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἄμυνα. Καί, ὅταν σήμανε ἡ ὥρα τῆς ὑπέρτατης δοκιμασίας, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς βρέθηκε πρόθυμος ἀγωνιστῆς γιὰ τὴν προάσπιση τῆς ἐλευθερίας του, ἀλλὰ καὶ ἀρίστευσε ὡς πρόμαχος τῶν ἐθνῶν. Ἄσιγαστος εἶναι ἀκόμη ὁ ἀπόηχος τοῦ πολεμικοῦ ἑπταμήνου 1940-1941, ὅταν ἡ ἑλληνικὴ ἔνοπλη ἀντίσταση πρὸς τὸν ἀήττητο «Ἀξονα» τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας καὶ τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς Γερμανίας προσδιόρισε καίρια τὴν ἔκβαση τοῦ Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας τῶν λαῶν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τότε βρέθηκε στὸ ἐπίκεντρο τῶν σφαδασμῶν τῆς ἀνθρωπότητας, καὶ ἀνταποκρίθηκε στὴν κλήση τῆς Ἱστορίας ὑπέροχα.

Καὶ ὕστερα ὅμως ἀπὸ τὴ λήξη τοῦ μεγάλου πολέμου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς βρέθηκε πάλι στὸ ἐπίκεντρο κραδασμῶν τῆς Ἱστορίας οἰκουμενικῆς ἐμβέλειας. Δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν ψυχρὸ πόλεμο στὴν Εὐρώπη ὁ ἀπὸ 1946 ἕως 1949 ἐμφύλιος πόλεμος στὴν Ἑλλάδα, τραγικώτατη δοκιμασία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, μὲ πολιτικὲς ἀντανακλάσεις ἐξ ἄλλου ἕως τὴν Ἄπω Ἀνατολή, ἐπηρεαστικὲς ἴσως καὶ τῆς πρὸς τὴν Κίνα τὸ 1949 στρατηγικῆς τῆς Ἀμερικῆς¹⁶.

Τὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἄρχισε μὲ καλοὺς οἰωνοὺς γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Παρὰ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τὶς ἐκγονές του ἀσχημίες καὶ δυσχέρειες, διανοίχθηκε περίοδος πολιτικῆς ὁμαλότητας, μάλιστα καὶ σύντονης προσπάθειας πρὸς ἀνασυγκρότηση τῆς χώρας καὶ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας της. Ὀλωσδιόλου ἀδικαιολόγητη καὶ θλιβερώτατη καθ' ἑαυτὴν ὑπῆρξε ἡ ἀπὸ 21 Ἀπριλίου 1967 ἕως 23 Ἰουλίου 1974, βάνασα παρέμβλητη, πολιτικὴ ἀνωμαλία, καὶ ταλαιπώρησε πολλαπλὰ τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ καὶ ἀπέφερε ἀνυπολόγιστες ζημιές στὸ Ἔθνος, καὶ προκάλεσε τὴν Ἐθνικὴ Συμφορὰ στὴν Κύπρο. Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974, ὅμως, ἡ Ἑλλάς ἔχει σταθερὴ πολιτικὴ ὁμαλότητα, μὲ πολίτευμα δημοκρατίας καὶ νομοκρατίας, δηλαδὴ μὲ θεσμοὺς σεβασμοῦ τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς νομιμότητας.

16. C. Despotopoulos, *Grèce*, 1973 (Nancy), σελ. 11.

Οί από τον 'Ιούλιο 1974 Κυβερνήσεις επιδίωξαν όλες, πέραν από την εμπέδωση τῆς πολιτικῆς ὁμαλότητας, νὰ προγραμματίσουν καὶ νὰ ἐπιτελέσουν ἔργο ἐποικοδομητικὸ γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὸν ρυθμὸ τῆς ζωῆς τῶν προηγμένων ἐθνῶν τῆς Οἰκουμένης. Εἶναι ἀναμφίβоло γεγονός, ὅτι ἀντιμετώπισαν ποικίλες, δυσυπέμβλητες, ἀντιξοότητες. Εἶναι ἀμφίβоло, ἂν κατόρθωσαν πάντοτε νὰ καθορίσουν τὴν πολιτικὴ τους εὐστοχα, κατὰ συνδιανόηση τοῦ συνόλου τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν ἀναγκῶν, τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν κινδύνων, τῶν ἀποτοκῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν σύμφυτων μὲ τὸ παρὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, σὲ ὀρθὴ συνάρτηση πρὸς τὴν πολιτικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἰδιαίτερα τῆς περιοχῆς μας, καὶ πρὸς τὰ πρωτόφαντα, μεγάλα, προβλήματα, κοινὰ γιὰ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα.

III

ἌΟ Ἑλληνισμὸς σήμερα ἔχει δυσδικὴν ὑπόσταση: μὲ τὸ ἐθνικὸ του κράτος, ἐδῶ στὴν ἱστορικὴ του κοιτίδα, καὶ μὲ τὴν μεγάλη Διасπορά του ἀνά τὴν Οἰκουμένη.

Τὸ κράτος Ἑλλάς ἔχει πρώτιστα νὰ προασπίσει τὸ ἔδαφός του, 131.944 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ 1947, μὲ τὴν προσάρτηση καὶ τῆς Δωδεκανήσου, τριπλάσιο σχεδὸν τοῦ ἀρχικοῦ, 47.516 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος ὅμως χρειάζεται προστατευτικὴ μέριμνα καὶ ὅπως ὑπάρχει στὴ Διасπορά του· ἢ αὐτοπροστασία καὶ ἢ αὐτοεπιμέλεια τῶν Ἑλλήνων τῆς Διасπορᾶς δὲν ἐπαρκεῖ· χρειάζεται νὰ ὑπάρξει ἐπινοήση τρόπων καὶ ὀργάνων, μὲ πρωτοβουλία ἴσως τῶν κυβερνήσεων τῆς κρατικῆς πρωτεύουσας τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὄχι μόνον μὲ αὐτή.

Ἡ προάσπιση τοῦ Ἑθνικοῦ ἐδάφους, χερσαίου, νησιωτικοῦ, ἀλλὰ καὶ θαλάσσιου¹⁷, εἶναι δυσχερέστατη καὶ οἰκονομικὰ δυσβάστακτη, καθὼς τὸ τριαδικὸ αὐτὸ ἔδαφος ἔχει πολλαπλὰ σύνορα καὶ μεγάλη κατάτμηση,

17. Κ. Δεσποτοπούλου, *Θέματα Ἱστορίας καὶ Πολιτικῆς*, II, 1979, σελ. 25-30.

ἀλλὰ καὶ τὸ ἀτύχημα τῆς κακῆς γειτονίας. Ἐτυχέστατα, ἐνῶ ἡ ἐποχὴ μας ἐπιβάλλει τὴν προσήλωση τῶν κρατῶν σὲ μεθοδευμένη φροντίδα γιὰ τὴν οἰκονομική τους καὶ ἄλλη ἀνάπτυξη καὶ σὲ πρόθυμη συνεργασία μεταξὺ τους γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετώπιση τῶν πρωτόφαντων προβλημάτων οἰκολογικοῦ χαρακτήρα, ὅμως γειτονικό μας κράτος ἐμφανίζει ἐμμονὴ στὴν ἀναχρονιστικὴ πολιτικὴ τῆς βουλιαίας πρὸς ἐδαφικὴν ἐπέκταση. Πρέπει ἄρα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀγόγγυστα νὰ ὑπομένει τὶς ὑπέρογκες δαπάνες γιὰ τὴ διατήρηση σὲ ἀμυντικὴ ἐπάρκεια τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ Ἑθνους, μὲ συνδρομὴ ἐξ ἄλλου καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασπορᾶς.

Τὸ κράτος Ἑλλάς, ὅμως, εἶναι ὄχι μόνον τὸ ἑδάφος του, ἀλλὰ ἐπίσης τουλάχιστον ὁ πληθυσμὸς του. Καὶ ἰδοῦ, στὴν ἐποχὴ μας, ὁ ἑλληνισμὸς ὑπέχει κίνδυνο καὶ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸ τοῦ ἔθνικοῦ του ἐδάφους. Ἄς ἀκούσομε τὴ φωνὴ τοῦ φωτισμένου ἀρχηγοῦ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὅπως καὶ σήμερα ἡχεῖ καθαρὰ στὴν ἀκουστικὴ μας. Τονίζει ὁ Περικλῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους: «τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέρην δι' ἀρετὴν παρέδωσαν». Ἐξαίρει λοιπὸν καὶ ὁ Περικλῆς τὴν «ἀρετὴν», ὅπως ὁ Δημάρατος, ὡς κρηπίδωμα τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ ἐπισημαίνει καὶ τὴν ἀδιάπτωτη ἐπὶ σειρὰ γενεῶν ἀπὸ αὐτόχθονες σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πατρίδας του. Καὶ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε: Ἡ ἐπισήμνησις αὐτὴ ἀπὸ τὸν κλασσικὸ θεωρητικὸ τῆς δημοκρατίας, καὶ ἀρνητὴν ἐπίσης τῶν «ξενηλασιῶν», μήπως ἔχει ἐπικαιρότητα, ὀξύτετα μάλιστα, γιὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς μας; Δὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενον, ἡ Ἑλλάς, ὡς ἀκραία χώρα τῆς φημισμένης γιὰ εὐμάρεια Εὐρώπης, νὰ ὑποστῆ ἄθροα εἰσβολὴ ἄλλο-εθνῶν καὶ προπάντων Ἀσιατῶν, ἀλλοιωτικὴ σὲ μέγα βαθμὸ τῆς ἐθνικῆς ὁμοιογένειας τοῦ πληθυσμοῦ της, ὥστε βαθμιαῖα νὰ ἐπέλθῃ ἀφελ-ληνισμὸς του, μὲ τὴ συσσώρευση ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους μυριάδων λαθρομεταναστῶν ἢ καὶ νομίμων ἔστω μεταναστῶν; Τὸ προκείμενον πρό-βλημα τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς εἶναι πολυπλοκώτατο καὶ δυσεπίλυτο¹⁸.

18. Κ. Δεσποτοπούλου, *Ἑλληνικά*, 1998, σελ. 46-47.

Ἐξ ἄλλου, αἴτημα τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς σήμερι, δυσεκπλήρωτο ἔστω, εἶναι ἡ ἐπανόρθωση κάπως τῆς ἰσορροπίας μεταξὺ ἐδάφους καὶ πληθυσμοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Ἡ προπολεμικὴ ἰσορροπημένη σχέση τους διαταράχθηκε μεταπολεμικά, μὲ συνέπεια τὴν οἰκολογικὰ ἐξαθλιωτικὴν πληθυσμιακὴν συμφόρησην ὀρισμένων περιοχῶν τῆς χώρας, ἰδιαίτερα τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίστοιχην πληθυσμιακὴν ἀποψίλωσην ἄλλων περιοχῶν τῆς χώρας, χερσαίων καὶ νησιωτικῶν. Ἡ μὴ πρόληψις τῆς χωροταξικῆς αὐτῆς κακοδαιμονίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας εἶναι βαρύτερη ἀποτυχία τῶν ἀπὸ 1952 κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παραμέλησις ἀρχικὰ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἄλλα σύνδρομα αἴτια ἐπέφεραν πληθυσμιακὴν πλημμυρίδα, καὶ ἡ ἀσύδοτη κερδοσκοπία ὀργίασε μὲ πληθωρισμὸν κατασκευῶν, στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε νὰ καταστραφεῖ σὲ μέγα βαθμὸν τὸ φυσικὸν τῆς κάλλος καὶ νὰ ἐκλείψει ἢ νὰ μειωθεῖ ἔστω ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ θαλπωρὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας στὸ χωρὸν τῆς. Ἐγιναν ἐπίκαιρες οἱ ἐπιτιμήσεις τοῦ Σόλωνος γιὰ τοὺς συγχρόνους του κερδοσκόπους: «ἀλλ' αὐτοὶ φθείρειν μεγάλην πόλιν ἀφραδίησιν ἀστοὶ βούλονται χρήμασι πειθόμενοι».

Ἐν τῷ μεταξὺ, δίχως πρωτοβουλία τῶν Κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος, ἡ κοινωνικο-πολιτικὴ διάρθρωσις τῆς Οἰκουμένης ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται πρὸς ὑπερνίκηση τῶν ἐθνο-κρατικῶν στεγανῶν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ δυσέλεγκτου δυναμισμού τῆς οἰκονομίας, τῆς μεγαλοδυναμίας τῶν μέσων τηλεπικοινωνίας ἢ καὶ συγκοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνάγκης συνεργασίας πρὸς ἀποφυγὴν πολεμικῶν συγκρούσεων ἢ καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν ζωτικῶν προβλημάτων ὑπερκρατικῆς βαρύτητας. Ὑπῆρξαν ὅμως ταυτόχρονα καὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν τάσεις ἀντίρροπες, ἀπότοκες τοῦ ἀπώτερου ἢ καὶ πρόσφατου παρελθόντος, δηλαδὴ ἀγῶνες λαῶν μὲ φρόνημα ἐθνικὸν ἰδιαίτερα πρὸς ἀποχωρισμὸν τους ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν περιεκτικῶν τους κρατῶν, ἢ καὶ, ὅ,τι χειρότερον, ἐπιδίωξις κρατῶν πρὸς ἀπόσπασιν ἐδάφους ἀπὸ κράτη ὅμορα.

Μέσα καὶ ἀντίκρυ στὴν ἀντινομικὴ αὐτὴ κοινωνικο-πολιτικὴ διάρ-
 θρωση τῆς σημερινῆς Οἰκουμένης βρίσκεται ἡ Ἑλλάς καὶ ὑπέχει ἄμεσα
 τὶς συνέπειές της. Ἡ Ἑλλάς ὡς κράτος εἶναι ἤδη ἀπὸ πεντηκονταετίας
 σχεδὸν μέλος τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας καὶ ἀπὸ εἰκοσαετίας μέλος
 τῆς Εὐρωπαϊκῆς σήμερα Ἐνώσεως. Ἡ ἔνταξη στὴν Ἀτλαντικὴ Συμ-
 μαχία σκοπὸ εἶχε καὶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχει τὴν προάσπιση τοῦ ἑλληνικοῦ
 ἐθνικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ, ὡς γνωστόν, φεῦ, ἔμμεσα καὶ χαλαρὰ μόνο συμ-
 βάλει κάπως σ' αὐτήν, ἐνῶ καὶ δὲν προσφέρεται νὰ συμβάλει ἐνεργὰ
 στὴν ἀπόκρουση ἐπιδρομῶν τυχόν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐνδεχόμενου ἐπι-
 δρομέως, καθὸ μέλους ἐπίσης τῆς Συμμαχίας. Ἡ ἔνταξη στὴν Εὐρω-
 παϊκὴ Ἐνωσις ἐλπίζεται νὰ συμβάλει μελλοντικὰ στὴν προάσπιση τοῦ
 ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, ὅταν καὶ ἂν ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις ἀπο-
 κτήσῃ πολιτικὴ ἄμυνας κοινῆς τῶν συστατικῶν της κρατῶν, ἀλλὰ καὶ
 ὄχι ἐναντίον μόνον τῶν ἐκτὸς αὐτῆς κρατῶν. Πρὸς τὸ παρόν, ἡ ἐνυ-
 παρξία τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις ἐπάγεται συμμετοχὴ
 στὴν κοινὴ Εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ πρὸς ὀρθολογιστικὴ ρύθμιση τῆς οἰκο-
 νομίας καὶ ἄλλων κοινωνικῶν λειτουργιῶν τῶν μελῶν της κρατῶν, καθὼς
 καὶ τὶς σύνδρομες συνέπειες γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος,
 μειωτικὲς της σὲ βαθμὸ αἰσθητό, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παρέχει ἀποτε-
 λεσματικὴ συμπάρσταση γιὰ τὴ διαφύλαξιν τῆς ἐδαφικῆς της ἀκε-
 ραιότητος. Ἐναπόκειται λοιπὸν βασικὰ στὸν ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὶς ἰδικές
 του δυνάμεις καὶ θυσίας νὰ προασπίζει τὴν ἐδαφικὴν τῆς χώρας ἀκεραιό-
 τητα. Καὶ εἶναι πολὺ δύσκολο τὸ ἔργο τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν στὴν
 πρώτιστη αὐτὴ προσπάθεια τοῦ Ἔθνους, ἀντίκρυ σὲ ὄρατὸ ἄμεσο κίν-
 δυνο. Χρειάζεται ὄχι μόνον ἡ ἐμφύχωση τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν
 ἐνόπλων δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόσπαση ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερης
 ἀρωγῆς ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωσις, ἢ καὶ ἀπὸ τὴν Ἀτλαντικὴ Συμ-
 μαχία, καθὼς καὶ ἡ ἐπαγρύπνηση μὲ σθένος, ἀλλὰ καὶ σωφροσύνη, γιὰ
 τὴν ἀποφυγὴ παγίδων καὶ τὴν ὑπερνίκηση προκλήσεων καὶ πιέσεων.

Χρειάζεται ἄρα ἡ ἀδιάλειπτη ὁμοψυχία καὶ ἡ ἔμπρακτὴ ἀλλη-
 λεγγύη τῶν Ἑλλήνων ὅπου γῆς καὶ ἂν ζοῦν. Καὶ χρειάζεται ἡ Ἑλλάς

ὡς κράτος νὰ ἔχει γενναία κοινωνική πολιτική, ἀπαραίτητη καὶ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς. Ἄς μὴ λησμονοῦμε τὴ διαβρωτικὴ τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς συνέπεια τῆς κοινωνικῆς ἀναλγησίας, τῆς κακῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς, τῆς προκλητικώτατης χλιδῆς καὶ τρυφῆς τῶν ἀνάξιων τυχόν κατόχων τοῦ πλοῦτου. Ἡ θεαματικὴ αὔξηση τῶν μεγεθῶν τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας συγκριτικὰ πρὸς τὸ παρελθόν, ἡ ἀφηρημένη αὐτὴ ἔνδειξη εὐμάρειας οἰκονομικῆς, δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ συγκαλύψει τὸ κοινωνικὸ ἄχθος τῆς περιορισμένης ἔστω ἀνεργίας καὶ τὸ κοινωνικὸ ἄγος τῆς περιθωριακῆς ἔστω ἀνθρώπινης ἀθλιότητος. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε κατεργασθεῖ τὴν ἔννοια τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης καὶ προβάλλει τὸ αἴτημα τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης¹⁹.

Ἰστατο μέλημα ὅμως τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ὀρθὰ προγραμματισμένη παιδεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς μεγαλοσύνης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ὁ θησαυρὸς τῆς πνευματικῆς του κληρονομίας, καὶ ἡ ἐξάισια ὑπερτρισεχιλοχρονὴ γλώσσα του, ζεῖδωρο νόμα του. Πρέπει σήμερα, ὅσοι προγραμματίζουν τὴν παιδεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ νὰ μὴ παρασυρθοῦν σὲ ἄμετρη ἐπιδίωξη τοῦ λεγόμενου ἐκσυγχρονισμοῦ της, ἀλλὰ ταυτόχρονα πρὸς τὴν ἐπιδίωξη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ νὰ ἐμμένουν στὴν ἀντλήση παιδευτικῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τὴν ἀφθιτὴ πηγὴ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, δηλαδὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας, καθὼς καὶ στὴ μέριμνα γιὰ τὴν εὐλαβικὴ, γόνιμη, διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας²⁰.

Δὲν πρέπει νὰ παραβλέπομε τὸν ἐπικείμενο κίνδυνο, ἀπὸ τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή της κάπως στὴν ἰσχυρὴ ἔλξη τῆς Ἀμερικῆς, τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος προσεχῶς νὰ ὑποστεῖ ἀπορρόφηση πολιτισμικὴ στὴν τεράστια χοάνη καὶ μόνης τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης. Μέγα ὄχυρὸ γιὰ τὴν ἀμυνα πρὸς

19. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1330 a2: «οὐτ' ἀπορεῖν οὐδένα τῶν πολιτῶν τροφῆς». Πρβλ. 1320 a36-b3.

20. Κ. Δεσποτοπούλου, *Ἐπίμαχοι Θεσμοὶ καὶ ἄλλα θέματα* 1987, σελ. 51-57, 60-64.

τόν ἤδη αἰσθητὸν αὐτὸν κίνδυνο εἶναι ἡ γνήσια ἑλληνικὴ παιδεία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἢ καὶ ἡ διδασκαλία ἐκλεκτῶν κειμένων ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων στὰ σχολεῖα τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης.

Δὲν διστάζω νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἀπόψε, ὅ,τι ἔχω γράψει πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια καὶ πλέον: Ἡ Ἑλλάς στὴν ἐποχὴ μας βρίσκεται μεταξὺ Σκύλλας καὶ Χαρύβδευς. Χρειάζεται ἄρα νὰ ἔχουν ἀγκίνοια Ὀδυσσέως οἱ πολιτικοὶ τῆς, ἀλλὰ καὶ ἀρετὴ Ἀχιλλέως: νὰ εἶναι τὸ ἦθος τους ἀδαμάντινο καὶ τὸ πνεῦμα τους προνοητικό, ἐπινοητικό, μεγαλεπήβολο²¹.

Σὲ περασμένους αἰῶνες τὸ δουλεῦον Γένος εἶχε κατορθώσει καὶ νὰ μὴ τουρκέσει καὶ νὰ μὴ φραγκέσει. Ἡ σύγχρονη γενεὰ τῶν Ἑλλήνων θὰ φανεῖ ὀλιγώτερο ἀνθεκτικὴ στὸ ἀφελληνιστικὸ κῦμα τῆς Ἱστορίας; Βέβαια, οἱ ἀντιξοότητες σήμερα γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνεργοῦ στὴν ἔντονα οἰκουμενίζουσα διάρθρωση τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι πολὺ μεγαλύτερες ἀπὸ ἄλλοτε καὶ δυσυπερνίκητες ὅσο ποτέ. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοση ὅμως ὑπαγορεύει τὴν αἰσιόδοξο ἀντίδραση πρὸς τὶς ὅποιες ἀντιξοότητες καὶ τὴν ἐμμονὴ στὴν ἔφεση πρὸς μεγαλουργία.

Ἡ μεγαλουργία καὶ τὸ ἠθικὸ σθένος τῶν Ἑλλήνων, ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὶς μεγάλες ὥρες τῆς Ἱστορίας των, θὰ κατισχύσουν, πιστεύομε, ὥστε καὶ στοὺς ἐπομένους αἰῶνες, ὅσο καὶ ἂν ἐμφανίζεται σὰν ἱστορικὸ πεπρωμένο τὸ λυκόφως τῶν ἐθνῶν, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, τρισένδοξο ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἀπώτερο καὶ πρόσφατο, μὲ τὰ πνευματικὰ του καὶ ἠθικὰ τρόπαια, νὰ παραμένει ἀκμαῖο στὴν ἱστορικὴ τροχιά του, καθὼς εἶναι ταγμένο νὰ σημαίνει πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

21. Κ. Δεσποτοπούλου, Ἐπὶ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας, 1996, σελ. 71-72.